NIKOLA VUKOJEVIĆ

SABRANE PRIPOVIJESTI

CIJENA 1 KRUNU

ZAGREB 1911.

NAKLADNIK DUŠAN JANKOV U SPLJETU
ŠTAMPA PUČKE TISKARE U ZAGREBU

22912

NIKOLA VUKOJEVIĆ

SABRANE PRIPOVIJESTI

CIJENA 1 KRUNU

ZAGREB 1911.

NAKLADNIK DUŠAN JANKOV U SPLJETU ;: ŠTAMPA PUČKE TISKARE
U ZAGREBU

GOLINJA I GOLINJANI.

Kad za ljetnjih dana nad Golinjom pripeče sunce, preleti ponegda visoko zrakom koji stari gavran, grakćući: kvar, kvar, kvar!

Golinjani vjeruju, da graktanje gavranovo navješćuje smrt koga čeljadeta ili blaščeta u kući, pa kad ga koji od njih čuje, izgovara, obično zlovoljno, kao za odgovor gavranu: kvar ti o glavu! Time misli, da je odbio od sebe navještenu štetu ili nesreću.

Ali varaju se Golinjani. Graktanje gavranovo ne znači ono, što oni zamišljaju.

Gavran ima krila, pa leti. Ima bistre oči, kojima s visine sve posmatra, a, vele, da ima razum i dobro pamćenje. Živi dugo, dulje nego čovjek, pa mnogo zna. Leti brzo i daleko. Vidio je druge krajeve i druge ljude. Pamti prošlost i gleda sadašnjost. Leteći iznad Golinje, sjeća se on plodnih poljana, lijepih sela i varošica, iznad kojih je drugdje lijetao; sjeća se, kako je za njegovih mladih dana u Golinji bilo, kad je na ljudima, odozdo prema sunčanom sjaju, bljeskalo oružje i svakog dana čuo se zvuk vojničke trublje i prasak pušaka. Pa gledajući sada, pod sobom, pustoš kraja i siromaštvo ljudi, ražali se i starome gavranu, i on zatrese svojom ćelavom glavom, veleći: kvar, kvar, kvar!

Jer mjesto rodnih polja vidi ovdje zaparloženu ledinu i loše obradjene ili posve zapuštene oranice; mjesto vinograda brežuljke obrasle bujadi i dračom; mjesto šume i grmova zakržljavjelu i beskorisnu šikaru.

Ne vidi više stasite, sjajno oboružane ljude; ne čuje zvuk trublje ni prasak pušaka. A i jasna i

zvonka pjesma djevojačka zamukla je, kao da je cijeli ovaj kraj obuzet kakvom velikom tugom i žalosti. I same drvene, slamom pokrivene kućice kao da tuguju: iznad njihovih, na pola istrulih, pljesnivih krovova rijetko se vije dim, crvotočinom izjedena brvna ispucala su i kao od žalosti pocrnjela. Dvorišta su opustjela, a nekoja i obrasla travom, onom osebujnom travom, koja raste na gariштima i ruševinama.

Na poljima i po livadama ne vide se više, kao prije, stada goveda, krda ovaca, čopori svinja, ni jata gusaka, već tek tu i tamo opaža se po koje blašče i ponešto živadi po dvorištima i u blizini kuća. Uz to vidjeti je u hladovini voćaka po koju baku ili starca i skupine nedorasle polugole djece, odjevene obično samo platnenom košuljicom, bose i gologlave, u veseloj i nevinoj igri i zabavi. A na poljima i po vrtovima rade tu i tamo ženske same. Muškaraca nema. Čini se, kao da su izumrli — izginuli u onim vječnim bojevima, što su ih vodili, a od kojih, osim spomena, danas više ništa nema...

Kvar, kvar, kvar! A sunce jasno i blago sija, u njegovu sjaju kupa gavran svoja krila, ono obasjava jednakim sjajem i divotom pustoš Golinje i siromaštvo Golinjana, jednako ih obdaruje svojom sveoživljavajućom blagotvornošću, kao i najljepše krajeve zemlje.

* * *

Jednoga ljetnjeg popodneva, kad je starac Mojo Nišić ležao na travi u hladovini velikog oraha u svojoj avliji, bànu odnekud pred njega seoski starješina Petar Pavlović Pomrčina i nazva boga.

Starac Mojo podiže se malo, odzdravi, pa namještajući se na travi, ponudi starješinu da sjedne.

— Koja te sreća donese? upita ga.

— A, eto, poslom, reče starješina, spuštajući se oprezno na travu.

— Poslom, veliš? A kakvim?

— Ma, nije dobro. Zovu ti sina u soldačiju, pa sam donio pozivnicu.

I starješina maši se u džep svoga plavkastoga seljačkoga zubuna i izvuče listak zgužvane hartije. Razvi je, pa namrštivši čelo i nabravši svoje velike crne obrve, pod kojima su bila isto dva velika crna oka i mršavo kozičavo lice, radi čega je valjda i dobio nadimak Pomrčina, poče nesigurno čitati. Kad je dovršio pruži Moji pozivnicu.

— Eto, čuo si! Tu veli kroz tri dana i pod prijetnjom dovedenja. A to znači, ako se ne prijavi u kotaru za tri dana, doći će šerežani po njega. Dakle, ne šali se.

— O, o, o, vidi nesreće moje, vidi! reče starac Mojo s dubokim uzdahom. Pa kao da ga je kakvi teški teret pritisnuo, poniknu glavom i lupi se svojom koštunjavom rukom po koljenu.

Ta vijest značila je za njega teški udarac. Od osmoro svoje djece podigao je na noge jedino dva sina — ostalo pomrije još u djetinjstvu. I obojica mu sinova odoše u Ameriku, da zarade što, pa da plate dužni porez, obnove kuću, kupe komad livade. Jer na osam rali Mojina grunta teško je bilo jednome živjeti, a kamo li dvojici. Tu se jedva sastavljao kraj s krajem: o Božiću ili najkasnije o Uskrsu valjalo je već kupovati kukuruz. U zadnje tri godine, što su mu sinovi bili u Americi, obu-

dovio je Mojo i ostao posve samohran. U to mu je vrijeme i stariji sin poginuo u Americi radeći — smrvila ga mašina. A mladji evo tek što se povratio, i Mojo mu se obradovao kao ozebao suncu, mora u vojsku — ostavlja ga na tri godine, a možda i na više.

— Šta ću sad i kuda ću? trže se Mojo i pogleda starješinu, kao da očekuje od njega savjet i utjehu.

Starješina, puneći lulu duhanom, pljucnu u stranu, pa reče, gledajući vazda preda se.

— Šta ćeš! Takav je zakon!

On je znao, da je Mojo molio, da mu sina oproste od vojništva i nadao se, da će molba biti uvažena, pa ga namjeravao odmah oženiti. Znao je, šta je starac sve prepatio, otkad je sâm, i kako se je radovao povratku sinovu. Naslućivao je, kako velika bol mora da je u srcu njegovu, ali nije znao, kako da ga utješi.

A starac Mojo, lupnuvši se ponovno rukom po koljenu, strese svojom sijedom glavom, pa ljutito, na pola vičući, reče:

— Šta veliš? Zakon! Nema zakona, nema pravde! Zna li taj zakon za mene, zna li kako mi je? A?

Njegove utonule oči sijevnule su neobičnim sjajem, uvelo i potamnjelo lice zarumenilo se malko. Ne dobivši odgovora od starješine, nastavi on, ali već sa manje žestine:

— Ja sam dvanaest godina služio cara oštrijanskoga, tuka' se za njega po 'taliji i vragu; preko trideset godina orem i prevrćem ovu zemlju da se pre'ranim, pa šta sam pod stare dane dočeka'?

Nema mi ko kruva zamijesiti, ni košulje oprati. Djeca mi se moraju po svijetu potucati i glavu gubiti, da zarade koji krajcar za daciju, jer ako ne platim, prodaće mi carstvo krov nad glavom i oćerati me u prosjake.

Starješina uzdahnu i pripaljujući lulu kimaše samo glavom. A starac Mojo, odahnuvši malo, planu ponovno vičući:

— Hajduci i krvoloci! Šta hoće još od mene?! Sve sam im dao, što sam imao: snagu i mladost i teški harač kroz toliko godina. A sad mi još otimlju sina, jedini oslon u starosti mojoj! Krvopije! Bolje da i mene odmah ubiju.

Iz na pola ugaslih očiju starčevih plamsao je gnjev nemoćna, izrabljena i uvrijedjena čovjeka. Ispod razdrljene i zamazane košulje nadimala su se naglo runjava, suncem opaljena prsa njegova, na kojima su se raspoznavala omršavljela rebra.

Starješina se diže. I njemu je bilo teško, jer je shvaćao veličinu starčeve nesreće i u duši odobravao njegovim riječima. Ali s druge strane osjećao se on opet nekim predstavnikom vlasti, pa je mislio, da mu je dužnost reći što u njenu obranu.

— Nemoj tako, Mojo! Carstvo treba soldata, da se brani od neprijatelja, a novaca za oružje i uzdržavanje vojske i gospode, koja paze na red i zakon. Bio si soldat, pa i sam znadeš. A otkud će uzeti, ako ne od nas? Znaš, kako se ono veli: plug i brana i caru su hrana!

— Oh, oh, oh! Istina, istina! reče Mojo pridižući se, da isprati starješinu. — Ama vidje li ti zla i nevolje, viknu opet, kao da se nečemu prisjetio. — Koliko vjera, toliko careva i kraljeva na zemlji,

a toliko i bogova na nebu, pa svaki vuče na svoju stranu i onda teško nama! Oh, oh, oh! Ma što se ne pojavi jedan Napolijon, da sve to prevrne, pa da bude jedan bog na nebu i jedan car na zemlji. Onda nam ne bi trebalo ni vojske ni topova, a njega jednog lakše bi hranili.

Starješina ubrza korakom. „Ja sam vlast", mislio je on u sebi, „pa bi ovog nesretnika morao još šerežanima predati, a to mi srce ne podnosi. Neka ide s milim bogom, samo da ga se ja riješim".

Prispjevši do vratnica, starješina pruži Moji ruku, opraštajući se:

— Zbogom! I ne zaboravi, što ti rekoh. Najdalje za tri dana. A ti — uzdaj se u boga. Trpi... a da šta ćeš! Zbogom!

Poniknute glave i pogrbljen jače nego obično, vrati se starac Mojo, i došavši do kućnoga praga, sjede na nj, pa podbočiv rukama glavu, razmišljaše dugo i dugo.

Već je bilo minulo popasno doba i sunce se približavalo zalazu. Kuća, plot i stabla voćaka bacala su od sebe dugačke sjene, čineći tako ugodnu hladovinu. Žegu i omaru zamijenio je tihi lahorić pomiješan mirisom trave i dozrijevajućih plodina.

Starac Mojo ustade polako s praga. Negdje pod strehom napipa uže i bradvu, pa zatakavši bradvu za pojas, prebaci uže preko ramena i uputi se iz avlije. Izgledalo je, kao da ide u obližnji grm po drva.

* * *

Slijedećeg dana nadjoše djeca, čuvajući blago, starca Moju u grmu, obješena o granu jednoga drveta.

Potrčaše da to razglase i domala znala je cijela Golinja za taj rijetki i neobični kod njih dogadjaj.

Mojin sin Aleksa primio je ovu vijest sjedeći uz čašu piva kod jedinog seoskog krčmara, koji je ujedno imao i trgovinu.

Otkada se Aleksa vratio iz Amerike, provodio je najveći dio vremena ovdje, pijući i zabavljajući se sa nekolicinom svojih vršnjaka i drugova, koji su isto kao on bili u Americi. Jedni su davno već zapili ili inače potrošili sve, što su od zarade iz Amerike donijeli, ali su ipak dalje pili na dug — platiće oni već, ako ne inako, iz grunta — ili su se dali častiti od onih, koji su još koju crkavicu u džepu imali. Jer svi ovi „amerikanci", kako su ih u selu nazivali, bili su kao neka posebna klasa: oni su se pozdravljali samo engleski i medjusobno govorili engleski, naročito u prisustvu onih, za koje su znali, da ih ne razumiju. Slušajući ih, čovjek bi pomislio, da je Golinja u dvadeset postotaka engleska. Čak i domaći neamerikanci usvojili su nekoje engleske riječi: mati sinu veli „bojs" — „šta radi, prijo, onaj tvoj bojs?" Ako je koja cura toliko sretna, da ima dragog, ne će reći kao prije u predameričko doba: moj dragan ili moj gerz, već moj bojs. I inače su Golinjani mnogo toga dobili od dodira s Amerikom. Osim navike pijančevanja na veliko, prostitucije, spolnih bolesti i znanja engleskog jezika, usvojili su oni kao bistri i daroviti ljudi i način općenja, kako su to ko zna gdje vidjeli i shvatili, te postali neke vrsti džentlmeni, naročito prema ženskinju. Dodje li koja djevojka trgovcu, da što kupi, oni je odmah obaspu slatkim hvalama i laskanjem, od koga bi i krava pocrvenila. Namjere

li se na koju jezičavu i odlučnu snašu, onda nastane kreševo, oko koga se skupi gomila baba, žena i dječurlije, da slušaju i uče.

No to je samo jedna strana američkog utjecaja. Druga je mnogo važnija. Kod ovih ljudi, čije su životne potrebe malene i dani života jednolični, noseći im vazda: ljeti naporni rad u polju, a zimi dugotrajno plandovanje, koje otupljuje, pojavila se želja za boljim i raznoličnijim životom, kakovom su se imali prilike diviti ili ga uživati bar trenutačno. Ta silna, ali neodredjena želja čini, da oni, prenešeni iz američkog tvorničkog smrada i prljavih masenkvartira u svoj stari zavičaj, ne mogu se lako snaći u njegovoj jednoličnosti i oskudnosti, te postaju plijenom strasti alkoholnog uživanja i njegovih posljedica, žrtvom probudjenog nagona i želje za životnim promjenama i ugodnostima. Mnogi odilaze ponovno u Ameriku, ostavljajući ženu i djecu, da se više nikad ne vrate. Propadaju tamo i gube se u masi doseljenog najamnog roblja, u vrtlogu i bujici velegradskog života, gdje je jedino pravilo borba i jedino mjerilo svega novac.

Kada Aleksi, sinu nesretnoga Moje rekoše, da mu se otac objesio, ustade on i bez ijedne riječi izadje iz zadimljene i prljave sobice krčmareve, pa se uputi ravno prema grmu i mjestu, koje mu označiše.

Išao je naglim, ali kako se vidjelo nesigurnim korakom. Za njim je u izvjesnoj udaljenosti pristajala skupina djece i ženskinja, bojažljivo mu se ugibajući, kao da je okužen, i gledajući ga plaho kao kakovo čudovište.

A on je išao, omamljen pićem i poražen viješću o smrti očevoj, ne mogući nikako sabrati svojih misli i imajući jedino osjećaj nemoći i teške potištenosti. Otporna snaga njegovog zdravog organizma, koja nije klonula ni kad bi popio litru i više rakije, ili kad bi po dvije noći uzastopce pijančevao, smalaksala je ovaj put i on je dobro osjećao, kako mu koljena klecaju.

No doskora je ugledao nešto, što ga je naglo trglo iz njegove klonulosti i skoro posve obezumilo.

O grani jednoga stabla visilo je truplo Mojino, ukočeno, sa rukama i nogama opruženim poput suha granja. Na pomodrelom i izobličenom licu obješenoga raspoznavao se već iz daleka isplaženi i okrvavljeni jezik, oko koga je zujao čitav roj muha.

Neobičnim i užasnim krikom jurnu Aleksa, dotrča, i nevjerojatnom brzinom odveza uže sa grane, obuhvati i polako položi mrtvaca na zemlju, skide mu uže s vrata, pa silno i bolno zajeca i zarida.

Spustivši se na zemlju do mrtvaca, ljubio mu je ohladnjela uda, naricao i tresao se cijelim tijelom od silnoga plača. Sjećao se prijekora starčevih i njegova zaklinjanja, da ne pije, pa je sad mislio, da je on sam svojom nemarnošću i pijančenjem natjerao oca u smrt. Ta pomisao još je povećala njegovu bol, tako, da je posve zaboravio na svoju okolinu i gdje se nalazi.

Kao sva djeca u tom kraju, uzrastao je i on slobodno, poput trstike, bez primjene ikakvih naročitih odgojnih pravila. Kad je dorastao do pluga i motike, poslao ga je otac u Ameriku, gdje je mnogo toga vidio, što nije razumijevao, a nije se

ni trsio da razumije. Povratio se u Golinju sa tri stotine kruna uštedjenog novca, s poznavanjem nekojih engleskih riječi, s navikom da pije pivo i s garavim nausnicama, za kojima su ludovale ne samo djevojke već i snaše golinjske. A on je tu okolnost znao sjajno izrabljivati, te je jedno veče provodio kod koje djevojke, a drugo kod snaše, kojoj je muž u Americi. Kao sva neizopačena čeda prirode, imao je i on silno razvijen osjećaj ljubavi roditeljske; ali provodeći ovakav život, zaboravio je bio i na sebe i na sve oko sebe. Prijekori očevi boljeli su ga dotle, dok ih je slušao; ali čim bi se udaljio, odmah je i zaboravljao na njih. No sad, osvijestiv se trenutačno, upiljila mu se u glavu misao, da je on skrivio smrt očevu, i pod težinom te misli nije nikako mogao da dodje k sebi. Naricao je neprekidno i gušio se u suzama i plaču.

Medjutim se oko njega skupljalo sve više naroda. Ali ni oni, što su pridolazili, ni oni, što su tu već dulje vremena stojali, nijesu znali šta da počnu. Ženske su plakale, a za njima su se povela i djeca, te se doskora čuo mnogostruki jauk i jecanje. Stariji ljudi, koji su umirivali ženske, samo su svojim nalozima i savjetima povećali galamu i buku.

Seoski starješina Petar Pavlović Pomrčina izdao je strogu zapovijest, da se u mrtvo truplo obješenoga ne smije dirati sve dotle, dok ne dodju žandari, po koje je poslao odmah čim je saznao za dogodjaj, pa se sada ozbiljno ljutio, kad je vidio, da je Aleksa tu njegovu zapovijest prekršio. Ali njemu ipak nije ništa rekao, već je samo rastjerivao gledaoce i izdirao se na njih:

— Natrag! Šta ste tu blenuli?! Marvo! Šta cmarite?! Natrag!

Ljutio se Pomrčina sve više, videći, da ovdje ne može sam ništa učiniti. Jer dok je on na jednoj strani gledaoce potiskivao, dotle su se na drugoj strani opet naprijed pomicali. I nakon što se to nekoliko puta opetovalo, napusti on, vas usopljen, to uzaludno naprezanje, pa stade čelo mrtvaca i viknu iz svega glasa, gromko, da je nadvikao i složno jecanje žena i plač djece:

— Jeste li čuli! Da mi se niko na tri koraka ne primakne! Ko dirne pokojnika, ruku ću mu odbiti.

Ova njegova opomena bila je potrebna. Jer Golinjani vjeruju, da uže obješenoga — ma i najmanji dio istoga — ili parče odijela njegovoga donosi veliku sreću onome, ko to posjeduje. Ima li to cura, pa hoće da je ovaj ili onaj momak voli, treba samo da zaželi i želja će joj biti ispunjena. Ne daju li krave mlijeka — uže pomaže. Hoćeš li kome skinuti čine i uroke, ili ga izliječiti od kakve bolesti, i to se može. A može se, ako hoćeš, i naškoditi drugome: tako primjerice zavaditi muža i ženu, omraziti momka i djevojku i mnogo drugih takovih ugodnosti. Razumljiva je dakle želja babe Stane, snaše Kate i seke Andje, da se domognu tako dragocjene stvari. Možda bi one i jurišale na starješinu — s njim jednim bi već lako — da samo nije Alekse. Ali ovako nijesu mogle. Boli njegovi i suze dojimale su se i njih. I one su zajedno s njim plakale.

— Natrag! dreknu Pomrčina najednom, iznenada.

Ispod grma pomolile su se perjanice dvojice žandara. To je osokolilo starješinu, koji je bio već klonuo i nije znao što da počne sa narodom, koji je sve više pridolazio. Kad žandari prispješe, izmijeni on par riječi s njima.

— Razidjite se! viknuo je jedan žandar. — Komisija će doći tek do veče. Dotle ćemo mi ostati ovdje.

Nastala je tišina, ali se niko nije maknuo.

— Narode, razidji se! ponovio je žandar. Glas mu je već drhtao i zvučio kao molba. Pa kad se i sada nitko ne mače, viknu on neobičnim i njemu samomu tudjim glasom:

— U ime zakona, razidjite se!

I skinuvši puške s ramena uperiše obojica žandara bodove prema narodu i koraknuše naprijed.

Strahoviti mnogoglasni krik začu se, pa, razliježući se zrakom, odjeknu o brdo iznad grma. Narod uzmače naglo, pa se zatim razidje na sve strane.

— A ko je ovo? pitao je žandar pokazujući na Aleksu.

— To je sin pokojnikov, reče starješinu. — Sjutra ili prosjutra mora u soldačiju.

— Odvedite ga kući!

Ali Aleksa se nije dao smjesta maći. Uzalud ga je starješina molio i preklinjao, pa najposlije počeo i za ramena vući, on se ne htjede dići. Položio je glavu na grudi mrtvačeve i samo nemoćno jecao.

Žandari priskočiše, silom ga podigoše i povukoše dalje. Ali on se je otimao, bacakao i psovao. Natežući se s njime, reče napokon jedan žandar:

— Ne koristi . . . Moramo ga vezati.

Aleksa ciknu, istrže se, i jednim snažnim zamahom udari žandara u lice, pa odskoči u stranu.

— Koga ćete vezati?! viknu on strašnim glasom, a u ruci mu sinu nož zapravo bodež, što ga je sobom iz Amerike donio.

Žandari uperiše puške.

Par trenutaka puška puče. Pucanj odjeknu od brda, a Aleksa se sroza mrtav na zemlju.

* * *

Na pogreb Moje Nišića i sina mu Alekse slegla se cijela Golinja. Došlo je muško i žensko, staro i mlado, pa čak i pop Dane iz susjedne parohije, koji je sam na pogrebima za dušu pokojnika znao pojesti po tri zdjele kupusa sa slaninom i po dvadeset tvrdo kuhanih jaja sa pet glava kapule, te popiti pola litre do litru rakije. On i mjesni pop Mane ispratili su pokojnike ravno do groba, što se inače čini samo kad umre koji imućniji čovjek ili koji od općinske gospode i crkvenih tutora. Tome su se ljudi čudili, a još više, kad Moju i Aleksu ukopaše u groblju, jednog uz drugog a ne kako to crkva odredjuje: izvan groblja onoga, koji sam sebi skonča život.

— Kako to može biti? pitali su ljudi starješinu Pomrčinu.

— Tako je zapovijedio novi predstojnik! objašnjavao im je starješina.

— To je onaj mladi, što ste ga vidjeli u komisiji. On nije naše vjere, van lutoranske, kakve li, pa valjda ne zna red.

Čudeći se i sumnjivo kimajući glavama, zadovoljili su se ljudi tim odgovorom.

Kad su mrtvaci bili ukopani i grobovi im vinom preliveni, nakašlja se pop Mane i poče govoriti. On je govorio kod svake prigode i vazda lijepo i milozvučno, da je mnogima izmamio suzu na oko, ali ljudi ga nijesu ipak pravo razumjeli, jer je mnogo miješao iže i jaže i nekakve teške riječi, koje ne možeš izgovoriti, a da jezik ne polomiš. I ovaj put su ljudi iz njegova govora tek toliko razumjeli, da se sve dogadja božjom voljom i da bog zna, šta radi, pa će se smilovati i dušama pokojnika. Poslije njega spomenuo je pop Dane, kako narod vjeruje da nastupa suša, ako se ko objesi, a „glas naroda jest glas sina božjega" i za to — pokleknimo i pomolimo se bogu za kišu. Narod kleknu i pop Dane očita jednu molitvu. A onda se digoše i počeše se razilaziti.

Idući, što u manjim što u većim skupinama kući, razgovarali su ljudi medjusobno.

— Otkada je Golinje ovakog sprovoda sigurno još nije bilo, rekao je jedan.

— Biće da je tako, rekao je drugi. — Ali otkada je Golinje, nije se sigurno u njoj ovakova šta ni dogadjalo.

— Nije, doista nije, potvrdjivao je jedan starac. — A ja mislim, ljudi moji, da je svemu zlu kod nas Amerika kriva.

— Ameriko gorka čemeriko! uzdahnu jedna žena, kojoj je muž već osam godina tamo, ne dajući o sebi nikakva glasa.

— Dakako, nastavljao je starac. — Pitam vas ja, zašto se prije takova šta nije dogadjalo? A prije nam niko nije slao novaca, pa smo opet živili.

— Živili smo, ali kako? veli jedan, što je već dva put bio u Americi i tako prištedio nešto novaca, pa kod kuće sagradio štalu i kupio nešto grunta i livade.

— Kako?! S božjim blagoslovom i bolje nego sad. Ja to pamtim i znam.

— Nije bolje, djede, nije. Onda nijesmo trebali mnogo štošta, što danas trebamo. Nego, reci ti, da mi ne znamo živjeti.

— To je istina! čula su se dva tri glasa.

Djed se razljuti:

— Šta je istina! Pa dajte nam vi amerikanci pokažite kako da živimo. Lijepo bi nam bilo, da se na vas ugledamo! Ti si nam pripovijedao o mašinama, kojima se žanje i vrše i šta ti ja znam. Daj, dobavi ti prvi te mašine!

— Mašine su skupe, a ja nemam novaca. Ali i bez mašina se može pametnije živjeti, nego što mi živimo.

— Može, može! To vidimo kod tebe — reče neko!

— Vidimo kod njega . . . Dobro! A vidiš li druge? Vidiš li razorena ognjišta, vidiš li udovice kraj živih muževa, vidiš li da nas je Amerika opustila?

— Istina je! Pravo veliš, djede! reče opet onaj prvi.

— Istina, istina! čulo se sa više strana.

I kao da su poraženi tom istinom zašutaše svi. Činilo se kao da je svaki od njih bio zabavljen nekim posebnim dubokim mislima. Najednom neko reče:

— Sve bi to drukčije bilo, da mi imamo fabrike. A one će doći. Moraju. Sagradiće njih Švabo, Francus, Englez — neko će ih sagraditi.

Ali niko mu ne odgovori. Ljudi su i dalje šutili. Ova izrečena misao nije naišla kod njih na razumijevanje, ona im je bila nepristupačna, neshvatljiva. Nijesu oni mogli ni zamisliti ogromne tvorničke zgrade medju svojim slamom pokrivenim drvenjarama.

Koracali su prašnim izrovanim putom, koji je vodio od glavne ceste selom, i sve jedan po jedan gubili se postrance: skretali popriječke svojim kućama i lijegali u hladovinu krošnjatih voćaka ili se laćali kakvoga posla. Podavali su se opet svome običajnom životu, životu, koji ne poznaje ni dalekih težnja, ni velike radosti, ni duboke žalosti, gdje je dan danu sličan kao jaje jajetu — životu, koji je slika pustoši golinjske, pljesniv i u rasulu i propadanju kao i trošne kućice njihove.

A sunce je blago sjalo. Svojim sjajem izmamilo je iz zemlje čudotvorne sile i zaodjelo ju u prekrasno ruho šarena cvijeća i zelene trave. Neizmjerna bilinska i životinjska bića razvijala su se pod njegovim sjajem slobodno i samostalno, ali ipak harmonirajući sva skupa u jedan veliki, vječni život. Cijela priroda pjevala je silnu, pobjedničku pjesmu — pjesmu života.

NA PUTOVANJU.

Priča nezaposlenog radnika.

Jednog tmurnog ožujskog dana išao sam cestom, koja vodi iz Ljubljane u Trst. Snijeg se topio i tim njegovim topljenjem bila je cesta pretvorena u jednu dugačku neravnu kaljužu blata. Mjestimice u tom blatu bile su lokve i nikad nijesam mogao sa sigurnošću znati kako su duboke. Po negdje su bile tek do zglavaka, a po negdje znao sam zaglibiti i dublje. To mi je bilo veoma neugodno već zbog toga, što sam imao poderane cipele, kroz koje je ulazila ne samo voda, već i po koje zrnce pijeska; ali najviše zbog hladnog vjetra, koji mi je u lice duvao takovom snagom, kao da mi želi put spriječiti, i koji sam na mokrim mjestima na nogama veoma neugodno osjećao.

Išao sam, pazeći da stanem gdje je manje blata i preskačući one lokve, u koliko je to moguće, te sam tako sasvim zaboravio, da je podne davno prošlo i da sam trebao što jesti. Nijesam obraćao pažnju ni na okolicu: na brežuljke, pokrivene ogoljelim drvećem, ni na seoca, kroz koja sam prolazio. Samo sam išao naprijed.

Kuda?

To nijesam ni ja znao. U mjestu, gdje sam do tada radio, nije bilo više posla za mene — morao sam ga dakle drugdje potražiti. Ma gdje — to je svejedno. Jer bez posla, bez zarade, ne može onaj, koji ništa ne posjeduje, živjeti. Radnik dok radi prima redovito svoju plaću; njom plaća stan, kupuje hranu i otplaćuje dug za odijelo i obuću, što mora redovito na vjeresiju kupiti, jer za gotovo

nema i ne može. Ostane li bez posla, ne može plaćati stan, nema za što kupovati hranu, a na vjeresiju mu niko neda, jer nema izgleda da će se moći odužiti, i hoćeš-nećeš, mora na put. Traži mjesto, gdje bi mu dozvolili raditi, da uzmogne živjeti. Na putu može često kod kojeg imućnijeg seljaka prespavati u štali i dobiti komadić hljeba, a da za to ne treba drugo, već se zahvaliti. To je što mu ne da, da skapa od gladi i omogućuje, da luta drumovima, od varoši do varoši, od radionice do radionice, od fabrike do fabrike. Naravno, da to mogu samo neženjeni radnici. Ženjeni, sa porodicom, moraju tražiti drugi izlaz; moraju ne rijetko kroz neko vrijeme i gladovati zajedno s porodicom.

Vjetar je nemilosrdno duvao. Činilo se, kao da ga je razbjesnilo što se usudjujem prkositi mu, te je svom snagom upro u mene i priječio mi hod. Tanko, lako odijelo, lijepilo mi se o tijelo kao hladni mokri oblozi. Boreći se tako sa vjetrom i glibeći po blatu počeo sam malaksavati.

Imao sam još od svoje zadnje plaće par groša, te sam bez bojazni očekivao noć. Znao sam, da za trideset do pedeset novčića mogu prenoćiti u krčmi. Inače oni, koji ničim ne raspolažu, sa strahom očekuju veče; jer nije izvjesno, da će naći konačište. Neki put se nabaše na seljaka, koji dopusti da ovakav putnik prenoći u štali ili na štali; ali neki put nema ni tog — onda valja provesti noć pod vedrim nebom. Ljeti se to još kojekako može, a zimi, u ožujku — ne, zaista, to je teško, pa još uz to do kože mokar!

Putnika, koji je u sličnom položaju, obuzima u ovakovim časovima neki neodredjeni osjećaj,

raspoloženje slično očajanju. Čini se, kao da suton, spuštajući i šireći se, polako steže njegovo srce, kao da mu nastupajući mrak nosi propast. U tom času osjeća se on više no ikada osamljenim i napuštenim od sviju i svakoga.

Prispio sam, jedva u neko seoce. Na ovom putu sva su sela lijepo uredjena. Manje ili veće kućice redjaju se jedna do druge kraj ceste ili su rasijane po brežuljcima. Na kamenitom tlu, obraslom niskim šipragom, izgledaju one kao male hrpice kamenja. Neki vele, da je ovo jedan od najljepših krajeva na zemlji. I to radi svoje okolice. Dabome ne u ožujku — već ljeti. Kućice su lijepo gradjene i svaka je druga označena kao hotel. No ima zbilja lijepo gradjenih gostionica, pravih hotela, samo su preko zime mnoge zatvorene.

Seoce, u koje sam prispio, imalo je osim triju velikih, samo jednu omanju gostionicu, u koju sam se usudio ući. Od gostioničara, koji je izgledao kao svi gostioničari: debeo, okrugao, crven, doznao sam, da za trideset novčića mogu u krevetu prespavati. On mi je preporučio i nekoja jela za večeru i na moju bojažljivu primjetbu da je sve poskupilo, rekao je, da su tome kriva zla vremena, razuzdanost mladeži i nepoštivanje onoga, što su stari za sveto držali. To nije rekao ravno meni, sigurno me nije toliko vrijednim cijenio, već je rezonovao ravno preda se, okrenuvši mi dosta učtivo ledja i idući prema nekom gospodinu, koji je smještao na nos naočale i pred kojim je stajao polić sa rakijom. Sudeći po opaljenom licu i izlizanom odijelu toga gospodina, morao je i on biti „putnik“, jedan od takozvanih „boljih“, koji još

nijesu sasvim propali (valja razumjeti: što se tiče odijela) kako su znali živjeti na račun drugih. No bilo mu drago, njegova je vanjština bila bolja od moje i krčmar mu je ukazivao veće poštovanje.

— Vi ste putnik? upitao me on, kad se krčmar udaljio, i kad sam potvrdio, prišao mi je odmah i kao kakvom starom znancu pružio ruku. Upitao me otkuda dolazim i kuda namjeravam. Kad sam udovoljio njegovoj radoznalosti, sjeo je do mene, rekao je da je i sam na putu, potužio se na loše vrijeme, na život uopće, te mi odmah stao tumačiti svrhu života.

U ovakovim lokalima često se može naići na takove ljude. Uzaludno je reći, da ne želiš čuti što on o životu misli. Pogotovo, ako je prije, nego što počne svoje nazore tumačiti, popio čašicu alkohola. Neko bolesno raspoloženje svojstveno je tim ljudima; oni osjećaju potrebu da se porazgovore, da svoje misli kažu, da svoj gnjev iskale nad svima i svakim. I za čudo, ti oprezni ljudi, koji često stavljaju i život na kocku, znadu biti veoma iskreni, šta više, često svoje podvige i uveličavaju. Svom ogorčenošću iz društva i života isključenih, jetkom zlobom i mržnjom rugaju se oni svemu i svačemu, potcjenjuju sve i promatraju sve sa stanovišta gladne i grabežljive životinje.

— Kada se ohladiš, — govorio je taj moj novi poznanik, — onda će te pograbiti dvojica ljudi, koji su zato plaćeni, baciti te u kola i poslije kojekakovih ceremonija bićeš odvežen pred iskopanu jamu i tu će te zatrpati zemljom. To je tako sigurno , kao što je dva puta dva četiri, — govorio je on ubjedljivo, podnoseći mi ruku pod nos.

— I onda, molim te, kad to znaš, šta ti valja činiti? Je li ti jasno? živjeti što je moguće lakše. Time ti je zagonetka života riješena.

Govoreći prskao je i zaudarao nekim veoma neugodnim zadahom. Neprestano je namještao naočale: vidjelo se, da ih ne nosi redovito, a ni od potrebe, već valjda više radi ukrasa. Male crne brčiće zašiljio je; a rijetku kosu povrh niskog čela brižno je na lijevoj strani razdijelio. Iznošeno, izlizano, ali čitavo odijelo lijepo mu je tijelu pristajalo. Mogao je imati oko trideset godina.

Na dugačko i na široko raspredao je svoje nazore o životu; pričao o svojim putovanjima, o izigravanju policije itd. Znao je tačno udaljenost od jednoga mjesta do drugog, gostoljubivost jednoga župnika u ovom, i negostoljubivost drugoga u onom mjestu. Gadnim cinizmom rugao se svemu i svačemu.

U sobici, gdje nas je krčmar smjestio, bila su tri kreveta. Jedan je ostao prazan. Moj novi poznanik pričao je još dugo, ležeći u krevetu, tako, da i ne znam kada je prestao.

Kad sam se sutradan probudio, bilo je već davno svanulo. Krevet mog jučerašnjeg poznanika bio je prazan. A i novčarke, koju sam po svom običaju, sigurnosti radi, metnuo pod jastuk, nije više bilo . . .

Ustavši ozlovoljen i očajan, pogledao sam kroz maleni prozorčić sobice u kojoj sam spavao. Vrijeme je bilo još tmurnije, nego dan prije. Vjetar je duvao tako snažno, da su se okna tresla i drvo škripalo. To me nije ni malo obradovalo; jer zbilja

neugodno je, kad čovjek cijeli dan mora ići, a vjetar ga bije. Kad duva s ledja, dade se još kojekako podnositi, ali u lice — zaista je dosadno. Drugo, što me je ozlovoljilo, bilo je, što su me noge boljele. Navlačeći još mokre cipele, ja sam škripao zubima od boli i po svojoj lošoj navici pominjao ružno kojekakva umišljena imena, koja ljudi čine odgovornima za svoje neprilike, slabosti i neznanje.

Teškom mukom izašao sam na cestu. Kod prve lokve razbio sam tanki led, koji se u hladnoj noći uhvatio na površini vode, namočio cipele, da bi ublažio bolove i lakše koracao, te krenuo naprijed.

Išao sam... Vjetar je i dalje duvao, kao da mi želi put spriječiti. Tanko, još uvijek vlažno odijelo, lijepilo mi se uz drhćuće tijelo i ja sam, da bi se ugrijao, koracao sve jače i jače...

* * *

Četvrtog dana pred podne prispio sam u Trst.

Našao sam se u zaglušnoj buci trgovačkog grada. Ulicama neprestano promiču ljudi, jure kočije i tramwayi. Dolazeći iz daljine, cestom, gdje se na daleko i na široko ne čuje drugo, već zujanje vjetra i ne osjeća drugo, već studen i glad, u varoš sa ovako bučnim životom i prometom, čovjek ostaje zapanjen i duže vremena ne može da se snadje. I ja sam lutao neodredjeno ulicama, zastajkivao pred izlozima robe, jestvina i orudja, te ih posmatrao. Gledajući mnoge raznolike predmete, čovjek za čas zaboravlja na sebe i svoju bijedu; ne opaža ni svoju okolinu. A ugodno je, kad se može za

časak riješiti onih sitnih, malih, a ipak za opstanak pojedinca tako važnih briga, briga za potrebe želudca.

Najviše sam posmatrao luku sa njenim brodovima i njenom grozničavom žurbom. Poput živih stvorenja letili su mali brodovi, vješto se ugibajući, jedan drugomu, dolazili ili odlazili veliki brodovi dostojanstveno, navještajući svoj odlazak ili dolazak dugačkim piskom, koji je lamajući buku nad lukom, odjekivao o okolne bregove. Od mnogih tih brodova postala je i voda u luci nekako masna i crna, te je neugodno zaudarala. U daljini, na pučini, kružili su galebi, vrebajući na ribe, svoju hranu, i spazivši koju spuštali se nanj u glasnim krikom.

A na obali vrvilo je, kao u mravinjaku, od naroda. Tu je bilo stotine i stotine ljudi, koji su se mučili ovim ili onim radom, ukrcavanjem ili iskrcavanjem robe iz brodova, vukući razne predmete i stenjući pod njihovim teretom. Oni su odlazili i dolazili, vikali i psovali svaki svojim jezikom, radeći i savijajući i znojeći se pod težinom predmeta, koje su dizali, nosili, vukli i tovarili. Osim ovih bilo je i takovih, koji su u većim ili manjim grupama stajali, glasno razgovarajući, a kad bi koji brod prispio, poredali se pred izlaz, te grabili od putnika kofere, sanduke i prtljagu, što bi za jeftine novce nosili kuda putnik zaželi, ili bi pojurili na brod, da ponude kapetanu svoje mišice, svoje ruke, da mu iz parobroda iskrcaju robu ili ako treba da ukrcaju — sve za par groša!

Ko su ti ljudi, kako oni žive?

To su radnici, obično bez stalnog zanimanja.

Rade, kad im se prilika dade. Kad imaju, jedu i opijaju se; kad nemaju, gladuju. Svi su oni ljudi kao i drugi; svi imaju želja snage i sposobnosti. Ali mala, sitna briga: kako da dodju do hrane, neda im da plemenita svojstva, da spavajuće sile u sebi razviju, neda im da postanu ljudi. Pod tom brigom stenju oni jednako, kao pod teškim teretom predmeta, koje ukrcavaju ili iskrcavaju iz brodova. Stenju i posrću. Taj teret neda im da misle. Oni teško osjećaju to breme i kad mogu — opijaju se, da ga se za čas riješe, da zaborave zbilju.

Najjači i najsposobniji medju njima prolaze najgore. Obično dolaze u sukob sa društvom i njegovim poretkom. U borbi za koru kruha moraju napeti svu svoju snagu, a da za to ipak nemaju ni kruha dovoljno. To ih zavodi često na korake, koji se smatraju kažnjivim i koji ih vode konačnoj propasti. Pa kad ovakov jedan posrne — on i pane. Iz ovog kruga nema pojedincu lako izlaza. Ko pokuša da leti — pada slomljenih krila.

Jeka njihovih glasova, psovaka, njihovo stenjanje, lupa parobroda sa mašinama i škripa predmeta, sve se to slijevalo u neko melodično ali strašno brujanje, i slušalo se čas kao lomljava bregova, čas kao šum, čas kao tutnjava u oblacima.

I to tako traje od jutra do mraka, a nastavlja se, samo u mnogo manjoj mjeri, i noći.

I kad je u luci, na brodovima i po ulicama tršćanskim zaplamsalo hiljade i hiljade fenjera, uputio sam se iznemogao na prenoćište za putujuće radnike, t. zv. Asilo Notturno.

Asilo Notturno (talijanski) ili Herberge (nje-

mački) zovu se prenoćišta za putujuće radnike. To su velike dvorane, po negdje čitave palate, u kojima su poredani kreveti, jedan od drugog, gdje se za malo novaca može prenoćiti. U svim većim industrijskim gradovima sagradjeni su ovakovi zavodi. Sagradile su ih pojedine dobrotvorne ili špekulativne udruge ili sama općina, jer već nijesu bili dovoljni zatvori, da se u njih strpaju svi oni, koji su noći lutali, neimajući gdje položiti glavu, da se odmore.

U tim prenoćištima sastaje se sve, što nema mjesta u današnjem društvu; sve, što je suvišno i nepotrebno. Mnogo je vrijednih ruku tu, koje bi htjele raditi, ali za koje nema rada; ali mnogo i takovih, koji su sa društvom i njegovim uredbama u neprekidnom ratu, koji su napustili misao da rade i postali suvišni parasiti na tijelu trulog društvenog uredjenja, kao što se na crkavajućoj mrcini pojavi jato kojekakve gamadi.

Kad sam u prostranoj čekaonici toga prenoćišta sjedio, čekajući da se otvori blagajna da kupim doznačnicu za krevet, približio mi se jedan od mnogih čekaoca. Bio je to onaj, što me je prije četiri dana u gostionici okrao.

— Izvoli, rekao je pružajući mi banku od dvadeset kruna. — Toliko ti nijesam uzeo, ali sada mogu i kamate vratiti.

I na začudjeni moj pogled nastavio je:

— Uzmi samo. Došao sam do novaca. Jedan franceski brod potonuo je nedateko. Nekolicina spašenih prispjela je ovdje i ja sam se na nekoliko mjesta predstavio kao jedan od tih. Ljudi me po-

mogoše. Valja znati! — završio je nekako slavodobitno i za čas se izgubio.

Moj susjed, jedan lučki od uglja pocrnjeni radnik, koji je ovo čuo, upita me:

— Je li ti to dug vraća?

— Ne, okrao me, odgovorih mu.

— Nije loš čovjek, reče zijevnuvši. — Sigurno nije imao ništa, kad te je okrao. Sad ima, pa vraća. Nije loš čovjek.

I nakon oveće stanke reče više kao za sebe:

— Svako je dobar, kome to može biti.

IZ ŽIVOTA.

I.

U prostranoj ravnini slavonskoj, kraj mutne i blatne riječice Bosuta, širi se omanja jedna varošica. Duž dvaju širokih sokaka redjaju se malene, bijelo oličene kućice. Tek tu i tamo vidi se po koja oveća zgrada, jednokatnica ili dvokatnica, oličena kakvom tamnom bojom, valjda da se i tim razlikuje od ostalih kućica, koje su većinom jedna drugoj slične. Razlikuju se naročito time, što je kod jednih u prozorima cvijeće, kod drugih još povrh toga čipkama ukrašene zavjese, a trećima su prozori prazni. Prema tome se znade čija je kuća bez djece, u čijoj je djevojka za udaju, u čijoj opet mlada skoro dovedena snaša.

Osim ovih dvaju glavnih sokaka ima još nekoliko manjih, pokrajnih; onda više skupina kuća, koje su gradjene bez obzira na potrebu sokaka, valjda još prije, no što se moglo i pomišljati, da će kraj Bosuta prolaziti željeznica i da će se na tom mjestu sagraditi čitava varošica. U dvorištima ovih kuća, pred stajom za marvu ili svinje, nalazi se posvuda smetište, na kome obično čeprkaju kokoši ili se igraju djeca. Skoro sva dvorišta ogradjena su tarabom, zato, da se blago ne može udaljiti, a poslije valjda i zato, da se vidi šta kome pripada.

Na sred varošice stere se prostrani trg sa velikim krošnjatim kestenovim drvećem unaokolo duž staze, kojom nedjeljom i u svečane dane šeće zaljubljena mladjarija i svi oni, koji se hoće bilo čime istaći pred ostalima. U sredini trga sjede

redovito kraj svojih klupa, punih zelenja, kruha, voća i drugog, jedna od druge u pristojnoj udaljenosti, tri piljarice. Sjede po čitave dane, bilo ljeto ili zima, te prolaznicima nudjaju na prodaju svoju robu. Na suprotnim stranama trga nalazi se po jedna crkva — pravoslavna i katolička — sa pripadajućim zgradama; onda zgrade poglavarstva, škole, te oveće kuće, u kojima su smještene razne trgovine.

Sasvim izvan varošice je željeznička stanica, a odmah iza nje velika pilana. Do ove je parni mlin, zvani „vatrenjača"; a podalje od njega tvornica, u kojoj se preradjuju kože i koja na daleko, čak do samog trga, rasprostranjuje neugodan, zagušljiv smrad.

U toj varošici žive, kao i drugdje, ljudi zadovoljni i nezadovoljni, siti i gladni, razboriti i nerazboriti, imućni i siromašni. Žive sačinjavajući za sebe čitav mali posebni svijet: sa svim brigama, borbama, uspjesima i porazima, tugama i radostima — jednom riječju sa svom sitnom svakidašnjošću čovječjeg života.

Ranim jutrom, dok još sve miruje, još prije no što općinski čordaš zatrubi u svoj rog i pucketajući bičem krene sokacima skupljati stoku, da je otjera na pašu, izlaze iz dvorištâ pojedinci, muškarci i ženske, većinom mladjarija, te kreću u onom pravcu, gdje se nalaze pilana, mlin i tvornica koža. Žurnim koracima brzaju, da ne zakasne, jer domala navješćuju tri oštra, dugačka piska parnih strojeva početak rada u sva tri ova poduzeća. Onaj, ko zakasni, biva novčano kažnjen, a često i iz posla otpušten. Kome se ovo potonje dogodi,

taj mora onda ostati bez zarade, ako ga ne posluži sreća da dobije posla na spahiluku kod obradjivanja polja. No u nikojem slučaju ne može, ako je bio otpušten na primjer iz pilane, dobiti posla u mlinu ili tvornici i obratno, jer vlasnici dotičnih poduzeća budno paze, da imaju u svemu odane i marljivc radnike i radnice, koji se bezuvjetno pokoravaju svim njihovim odredbama i tačno vrše sve njihove naloge.

U kasno veče, u odredjeni sat, vraćaju se radnici i radnice s posla, umorni, zamazani i znojni. Za časak ožive onda inače pusti sokaci od glasnog razgovora momačkog, te smijeha i pjesme djevojačke. Veselo raspoloženje mladosti ne ubija i ne može ubiti ni najteži rad. Ona živi svojim poletnim, neobuzdanim životom, pod svim okolnostima i u svim prilikama.

Sutradan, rano jutrom, kreću opet radnici i radnice na posao, a kasno u veče vraćaju se kućicama i nakon malog odmora, ispunjena ašikovanjem, pjesmom i zabavom, ili tugom i jadanjem, liježu umorni na počinak, da sutradan opet krenu na rad.

I tako se to ponavlja s dana u dan, mjesecima i godinama.

Rijetki su oni, kojima se pruži mogućnost, da se riješe ovoga jednoličnoga i ubitačnoga života.

Uvijek nije ovako bilo. Nije tome davno, da su stanovnici ove varošice živjeli zadovoljno, ne morajući slati svoju djecu „u nadnicu", „na rad" i „u službu", a ni spomena o tome, da bi koji domaćin išao nadničiti. Spahija, kome su bili potrebni radnici, dobavljao ih je iz Like i Ma-

gjarske. Živjelo se u zadrugama, bez brige i bez oskudice. Polje je donosilo dovoljno žita, a stoka dovoljno mrsa: što je družina trebala, to je i privredila — i sve je bilo dobro.

No ta vremena po malo prolaze i već su skoro sasvim prošla. Ukazale su se druge potrebe i nastupile su druge prilike. Gdje je živio otac sa ženom i dvojicom sinova kako-tako, tu ovi sinovi sa svojim porodicama ne mogu nikako. Nemaju ni dovoljno zemlje, da zasade hrane, a da se ne spominju potrebe, za koje se prije nije znalo.

A živjeti se ipak mora.

I zato stanovnici ove varošice šalju svoju djecu i sami idu, nemajući inače kuda, na rad u pilanu, mlin i tvornicu, u nadnicu spahiji, i pod napornim radom i u zagušljivom tvorničkom smradu provode po čitave dane, mjesece i godine, podnoseći tupom rezignacijom sve terete i sva mnogobrojna ponižavanja, kojima su dnevno izvrgnuti.

„Vidi bog!“ uzdahnu tek po koji stariji radnik — koji od onih, što u mladosti nijesu radili za drugog, već za sebe, kod svoje kuće, na svom zemljištu — kad misli, da mu je baš velika nepravda učinjena.

„Vidi bog!“ dodaje drugi. „On će svima po zasluzi platiti!“

I utješivši se tako, nastavljaju dalje raditi — i trpjeti.

A dotle prolazi vrijeme, javljaju se nove, do sada nepoznate sile, stvaraju se odnošaji, pod kojima su ljudi primorani drukčije živjeti i prema tome i drukčije misliti, raste novo pokoljenje, koje u sebi nosi mnoge značajke novog doba.

II.

Obolio djeda-Janko.

Poznavali su ga pod tim imenom na daleko i široko. Nekad prvi gazda u glavnom sokaku, ležao je sada teško bolestan u kućici svoga bivšega susjeda Mije, kod koga je zadnjih pet godina stanovao, zajedno sa svojim najmladjim sinom.

Ležao je sijedi šesdesetgodišnji starina u brižno namještenoj postelji, koja je u malenoj sobici, uz još dvije druge, do peći smještena bila. Njegovo navorano mučeničko lice pričalo je o bolima i duševnim patnjama. Znojem ulijepljeni pramovi sijede kose pružali su mu se preko visokog čela, kakovo je obično kod slavonskih seljaka. Po teškom disanju i smrtnom blijedilu voštanog mu lica vidjelo se, da mu se približuje kraj životu.

— Oprosti mi, sine! govorio je teško, držeći snažnu ruku sinovu svojom osušenom, i gledajući ga molećim pogledom svojih ugaslih očiju. — Ne kuni me, da mi zemlja kosti ne izmeće. Htio sam dobro vama svima, djeci mojoj. Htio sam, ali... šta ću... božja volja...

Kraj postelje stajao je sin mu Marko, snažan, zdrav, dvadesetgodišnji mladić, ljubeći i suzama kvaseći gole, suhe ruke umirućeg oca svoga.

Zašto se djeda-Janko boji sinovlje kletve, zašto su njegovi smrtni časovi tako teški?

Odhranio je, i štono se veli, na noge podigao četiri sina. Kao dobar gospodar znao je, da sva četvorica ne će moći živjeti na imanju i zemljištu, što ga je on od oca naslijedio i marnim radom i gospodarenjem još i povećao, pa je zato dvojicu

starijih dao u škole „da postanu gospoda“, kako je on znao reći. Njihovo školovanje stajalo je mnogo. U dalekom, glavnom gradu, valjalo je za njih plaćati sve, i to u odredjeno vrijeme i gotovim novcem. A do novca je teško doći. Čovjek ima svega dosta: i u toru i u hambaru, i žita i mrsa i blaga, pa ipak se teško pomogne za novac. A treba često baš onda, kad ga niotkuda dobiti ne može.

I djeda-Janko zaduživao se malo po malo; najprije je pozajmljivao kod pojedinih prijatelja i poznanika, onda u štedionici, a najposlije kod onih, što daju novac na zajam od Gjurgjeva do Božića „po cvanciku na forintu“, što znači, ako čovjek pozajmi sto forinti, mora nakon pol godine vratiti sto trideset i tri. Ne mogući na vrijeme vraćati zajmove, a želeći da mu sinovi dovrše nauke, u nadi, da će, kad postignu cilj, sve kući i braći dvostruko povratiti, zaduživao se djeda-Janko sve više i više, dok ga jednog dana vjerovnici ne izbaciše iz vlastite njegove kuće zajedno sa na smrt bolesnom suprugom i dvojicom već odraslih sinova.

Upropašten ovako, nastanio se djeda-Janko kod svog susjeda Mije, koji je sam sa ženom kukavno životario, radeći u pilani, dok mu je žena ostajala kod kuće i ljeti se bavila obradjivanjem ono nešto bašte, a zimi prala drugima rublje, a ako je Mijo bio bez posla, išla je i u službu spahiji trgovcu ili kome činovniku. Mijo je u prvo vrijeme ustupio djeda-Janku i njegovima svoju sobicu, dok se on sa ženom smjestio u drugom odjeljenju kućice, zvanom kuhinja.

Žena djeda-Janka naskoro je preminula; stariji

sin mu, ne mogući dobiti stalna posla, otišao je nakon godinu „u svijet“ i nije se više vratio. Sinovi u gradu dobili su nekakovo namještenje; ali, kako su pisali, jedva su sami životarili, a ni spomena da bi mogli pomoći ocu i braći.

Ostao je djeda-Janko sa najmladjim sinom Markom, osamljen bez igdje išta svoga.

„Božja volja“, rekao je i poslije to često ponavljao. Ovakovi ljudi nikad ne očajavaju. Prilagode se svemu. Bez vlastite volje, neodlučni i plašljivi, sa malim životnim potrebama, kulturno zaostali, tjelesno čvrsti, ustrajni, primaju sve udarce života kao neku kaznu za grijehe svoje ili svojih otaca, ili kao neko iskušenje poslano im od više sile, koja upravlja životom i svijetom. Ovo naziranje, poteklo iz čovječjeg neznanja, praznovjerja i ograničenosti, narodna je mašta kroz vijekove izgradjivala i sazdala od njega čitav sistem, koji je jednim od glavnih temelja sviju inače manje više različitih religija i vjerovanja.

No, što sada?

Djeda-Janko, do juče gazda, domaćin u svojoj kući, tražio je posla, da, kao i prije, radom svojih ruku privredi koricu kruha, samo s tom razlikom, što bi od sada imao da i za drugoga radi, da i drugom privredjuje.

Ali, ko da uzme starca u posao?

Uz sve napore i kraj svoga velikog poznanstva, djeda-Janko ipak nije mogao dobiti nigdje kakovo namještenje, a ni prolazno naći zarade. Poslodavac, mali i veliki ili kakav mu drago, uzima radnika ne radi njegove osobe, već da mu radi. A kakov može

biti rad starčev! I zašto da uzima u posao starca, kad se dnevno nudja toliko zdravih, jakih mladića, koji rade brže i ustrajnije, pa prema tome i jeftinije!

Za djeda-Janka nije bilo posla.

Pao je na teret ponajprije dvojici svojih sinova, a poslije, kad je stariji, radi svadje sa nadglednikom u pilani, ostao bez posla, i nemogući nigdje više naći zarade otputovao nekamo, pao je djeda-Janko konačno na teret najmladjem, tada petnaestgodišnjem svome sinu, Marku. Ovaj je radio u pilani, marljivo, ustrajno, poput mnogih, kroz punih pet godina, noseći svaki filir zarade ocu, koji je time brižno, najbrižnije raspolagao, tako, da su, štono se veli, sastavljali kraj s krajem.

Djeda-Janko osjećao se sada, na smrtnom času, kao i kroz zadnje godine života svoga, krivcem, naročito prema ovome najmladjem sinu svome, koji ga je u starosti izdržavao, a kome on ništa ne ostavlja.

Zar je moralo tako biti? . . . Nije li mu bila dužnost, da sačuva djeci svojoj bar ono, što je od oca naslijedio? . . . Nije li on krivac, unatoč tome, što je htio dobro? . . .

Takove i slične misli i pitanja vrzla su se po njegovom mišljenju nevičnom mozgu, zagorčavajući mu, kako prije tako i sada, svaki trenut života. I uvijek bi dolazio do zaključka, da je sam svemu kriv. Pa i sada, umirući, oteo mu se iz grudi teški, bolni uzdah:

— Kriv sam!

Zato se, eto, djeda-Janko boji sinovlje kletve; zato se tako teško rastaje sa životom.

III.

Na glavnom trgu, u grupama, pred jednom i drugom crkvom, stoji i po alejama šeće mnogobrojni narod: stasiti, suncem opaljeni seoski momci i radnici, stariji i mladji; jedre i vesele djevojke, većinom u šarolikom narodnom odijelu, sa dugim pletenicama; starci i babe; mlade snaše i nejaka djeca.

Nedjelja je.

Sa crkvenog tornja, sad jednog sad drugog, čuje se od časa do časa skladno brujanje zvona, koje laki proljetni povjetarac vazduhom pronosi.

Od naroda jedni ulaze u crkve, drugi izlaze, sukobljuju se na vratima i guraju, dolaze i odlaze, te se na sve strane vidi neprestano kretanje i čuje neodredjena vreva i žamor.

U jednoj omanjoj grupi starijih ljudi i žena, sve samih prijatelja i znanaca pokojnoga djeda-Janka, stoje Marko i Mijo. Jedan dugovrati, suhi seljak ili radnik, govoraše nešto živahno Marku:

— . . . Tako ti! Gledaj svoga posla! Uzdaj se u se i u svoje kljuse! Brini za se! Na što ti je još čekati? . . .

Savjetovao je Marku, da se ženi, da osnuje „svoj dom“, jer šta će sada, nakon smrti očeve, osamljen, bez igdje ikoga svoga!

— I ja mu uvijek velim: ženi se! reče Mijo i pogleda po prisutnima, kao da očekuje šta će oni na to kazati, pa se onda opet okrenu Marku: — Valjda ne ćeš postati vandrokaš? Savijaj sebi za rana gnijezdo, jer znaš: svoja kućica, svoja slobodica!

— Tako je! odobriše mu mnogi.

— A za djevojku — lako, javi će Ruža Gecina. — Momak, kao ti, može birati, pa da ni gaća nema! Eto, Zorka, Marica, pa Katica . . .

— Stara je za njega, dobaci neko.

— Kako stara, bog te ubio! Nije joj ni dvadeset godina.

— Baš kao ni tebi, reče zlobno Mara Petrova.

— To je s jedne strane, dodade opet onaj.

— Nedjelje i svece nijesi uračunala, Ružo! umiješa se Mila Stevina.

— Lako za to, reče Mijo i mahnu svojom mršavom i žuljavom rukom, očito, da prekine taj razgovor. — Lako za djevojku! Samo treba da on postane drugi . . . drugi čovjek . . .

Svi mu odobriše.

Po njihovom mišljenju Marko je zbilja trebao postati drugim čovjekom i u mnogočem drugom, što nije baš u vezi sa potrebom urednog bračnog života.

Otkada mu je otac umro i otkada se njegova Jula, koju je silno ljubio i od djetinjstva s njom drugovao, udala, ne htijući poći za nj, jer da nema svoga „ni kučeta ni mačeta", kako je sama rekla, otada se je Marko sasvim promijenio. Prije živahan i veseo, bio je sada uvijek sjetan i zamišljen. Nerado je razgovarao, tražio uvijek samoću, izbjegavao svakoga, pa i same svoje drugove i prijatelje. Nedjeljom nije zalazio u kolo, nije, kao prije, zadirkivao djevojke, bio je vječno tužan. Sasvim se je preobrazio, kako je Ruža Gecina znala reći.

— Sve će to proći, čim se on oženi, rekao bi Mijo uvijek, kad bi ga na to upozorili; pa i sada,

kad je Ruža izrazila svoju bojazan za Markovo zdravlje, ponovio je to.

A Marko?

I on je želio, da se što prije oženi. Bio bi to učinio odmah nakon smrti očeve — da je Jula htjela. Al' ovako . . .

Svojom snažnom pojavom, milovidnim ali muškim licem, vječno sjetan, izgledao je on poput mnogih, u neznanju i osamljenosti uzraslih mladića, plah i naivan.

Pa ipak on to nije bio.

Promjene, što ih je zapamtio i u zadnjim godinama sa svojim ocem zajedno proživjeo, ostavile su u njegovoj mladjahnoj mašti dubok trag — on je počeo razmišljati, počeo je misliti.

Znao je, da svojom zaradom ne može uzdržavati još i ženu. Ta jedva mu je samom dosizala za najnužnije životne potrebe. Sa ocem je živio — ali kako! Nijedna žena ne bi htjela tako kukavno uz njega živjeti. A što tek onda, ako ostane bez posla i po tom bez zarade? Znao je, da žena ne može, kao muž, uvijek raditi, a ni toliko zasluživati, premda ima jednake, često i veće potrebe, nego muž. A tek djeca! Što onda, ako bude djece?

Sve je to Marko znao, sve shvaćao i o svemu razmišljao.

Pa ipak! Unatoč svemu tome, unatoč nesretnoj ljubavi svojoj, on je već odlučio da se ženi. Čekao je samo, što se veli, na „priliku", tražio je djevojku prema sebi.

Da ostane neženja, nije mogao. Bilo bi to protivno ne samo razvijenoj i zdravoj naravi njegovoj, već i shvaćanju okoline, u kojoj je uzrastao i koja

je u neženstvu i osamljenosti vidjela nešto ponižavajućeg, nešto ispod čovjeka, njegovog poziva i dostojanstva.

U slobodnim časovima, pa i za vrijeme rada, gledao je Marko često u bujnoj mašti svojoj sreću mirnog bračnog života: sebe sa ženom i dječicom u vlastitoj, lijepo uredjenoj kućici — koju će on marnim radom i štednjom već steći . . . No uvijek sred ovakovog maštanja iskrsla bi mu pred oči kruta zbilja: sjetio se, da je on samo siromašni radnik, nadničar, koji zaradjuje tek toliko, da ne skapa od gladi i koji još povrh svega toga može svakog časa ostati bez posla, bez svake zarade, pa prema tome i bez one i onako crne korice kruha. Kako, dakle, i otkuda da štedi?

Bilo je i njemu jasno, da je to nemoguće.

Ali šta da radi?

Čitavi rojevi najraznovrsnijih misli iskrsli bi mu pred ovim pitanjem. No nijedan od mnogobrojnih odgovora, što ih je on nalazio, nije ga zadovoljavao. Silne želje, nade, čeznuća, misli i bojazni, sve se to sukobljavalo, isprepletavalo i borilo u njemu; a on je, nemoćan, shrvan, nosio to breme, ne videći nikakovog izlaza. Uvijek i uvijek dolazila bi mu pred oči slika vlastite bijede i nemoći, te nemilosrdno razarala njegove zanosne sanje.

Konačno je, kraj sve duševne borbe, ipak podlegao: odlučio je oženiti se. Savjeti prijatelja, naravni nagon zdrave prirode njegove, beskrajne duševne muke, nezadovoljstvo samim sobom — sve je to skupa na njega djelovalo: on se nije mogao uzdići nad sebe i nad svoju okolinu.

A i kako bi?!

Dijete govori onako, kako ga roditelji nauče, i čini ono, što kod njih i kod drugih vidi. A čovjek isto tako čini, postupa i misli onako, kao i društvo u kome se kreće i u kome je uzrastao. Samo rijetki pojedinci, sticanjem naročitih okolnosti, uzdižu se nad prosječnost, spoznavaju jedinstvenu djelatnost mnogobrojnih raskomadanih sila čovječjih i društvenih, te postaju lučonošama svedj napredujućem čovječanstvu.

Bješe već podne.

Zvona su zamukla, crkve se ispraznile. Na trgu sakupljeni narod razilazio se: jedni kućama, a drugi u krčme.

Izmedju mnogih i Marko je sa Mijom, njegovom ženom i još nekojima pošao u krčmu, tamo preko Bosuta, gdje svake nedjelje i praznika po podne igra kolo. Tu se pred veče našla i Ruža Gecina, a s njom Mara, Zorka, Katica i još jedna. Kao uvijek bilo je i ovaj put najviše momaka i djevojaka.

U niskoj dvorani gostione, zadimljenoj pušenjem duhana i prašinom, što su je neprekidno uzvitlavali momci i djevojke igrajući kolo, bijesno, mahnito, kao za opkladu, po neravnom drvenom patosu, pjevalo se, ijukalo i podcikivalo, a, razumije se, i pilo se i to ponajviše.

I Marko se uhvatio u kolo i igrao, prvi put nakon smrti očeve. Pio je mnogo i naglo, te se brzo opio; igrao je sad do jedne sad do druge djevojke, plaćao ciganima da sviraju, pa i pjevao. Kad bi svirka i igra na čas prestala, dolazio bi do Mije, koji je, sa ostalim društvom, u jednom kutu za sto-

lom sjedio i samo pio, te već bio do besvjestice pijan, pa ga grlio, ljubio i nazivao drugim svojim ocem, a Mandu, njegovu ženu, koja je isto bila već pijana, dragom svojom majkom.

— Jest! rekao bi tresući glavom, klonulom od pića, dok su mu se niz problijedjelo i izobličeno lice kotrljale suze. — Jest! Vi ste moji roditelji . ... drugi roditelji . . .

A onda bi dreknuo na cigane da sviraju i tužno, bolno zapjevao:

„Oca nemam, majke nemam,
Ni dragane! . . ."

Teški zadah od isparivanja znojnih, uzbudjenih i umornih tjelesa, pomiješan oštrim vonjem alkohola, prašine i duhana, grizao je oči, škakljao grlo, podražavao disala. Dvorana gostione, ispunjena oblakom otrovnog dima, pričinja se kao kakova tamna, zagušljiva, podzemna špilja, kao pakao, a ljudi ovi u njoj, razuzdani, pićem utučeni i poživinčeni, svojom dernjavom i mahnitanjem, kao skup ludjaka ili kao griješnici osudjeni na teške, vječne muke.

Bijedan li je njihov život!

Dane provode radeći teško, naporno, bez dovoljnog odmora; a noći u zagušljivim, zdravlju štetnim, prenatrpanim stanovima. Hrane se nedovoljno, lošom, često škodljivom hranom. U ono malo slobodnog vremena truju se i ubijaju pićem po krčmama ili slušaju u crkvama nauku, da im je ovakov život dodijeljen božjom voljom, da se protiv toga ne može i ne smije ništa poduzeti, a nagradu za ovdje na zemlji pretrpljene patnje i

stradanja da će već jednom dobiti na drugom, ljepšem svijetu . . .

Ovako umjetno u neznanju podržavani i primorani drugom robovati, upravo robovati, ne će li da ih stigne strašna, ali ne više rijetka kazna: smrt od gladi — žive oni životom, koji se više nesmije nazvati ni čovječjim. Pa i kraj ovoga i ovakovoga života nalazi se u njihovim redovima toliko snage, znanja i sposobnosti, da su učinjeni i neprestano se čine uspješni pokušaji za kulturno i materijalno podizanje njihovo, i baš otuda, iz njihovih redova, ukazuje nam se na put, kojim valje poći, a koji vodi ne samo njih već i cjelokupno čovječanstvo boljoj, sretnijoj, ljepšoj budućnosti.

Zemlja je bila obavita mrakom. Iza raskomadanih oblaka, što ih je vjetar ganjao, pomolio bi se od časa do časa blijedi mjesec. Kroz prozore gostione zirkalo je slabo svjetlo petrolejske lampe. U Bosutu su kreketale žabe, a tamo u polju cvrčali popci. U daljini, na željezničkoj stanici, čuo se pisak lokomotive i huktanje odlazećeg vlaka. Buka i krika iz gostione zvučila je kao roptanje, kao stenjanje kakvog zarobljenog, svezanog diva.

A tamo u varošici, preko Bosuta, čulo se negdje jednolično, uvijek se opetujuće pjevanje promuklih, pijanih glasova:

„Štitar selo i Babinagreda —
Ta dva sela kompanija cijela . . ."

IV.

Devet mjeseci kasnije rodila je Zorka sinčića. Marko se priznao ocem i oni se uzeše i vjenčaše.

Trebalo im je sada novaca. Marko nije ništa imao niti je mogao imati, a i Zorka je bila sirota, nije ništa sobom donijela. A trebalo je mnogo: valjalo je platiti babicu, onda troškove krštenja, pa vjenčanja; valjalo je nabaviti jedan krevet, dva tri lonca, tanjura i drugo.

Ali otkuda i kako?

— Možda će mi gospodar dati, rekao je Marko Zorki. — Šest godina radim već kod njega . . . možda će mi dati, bar nešto, a ja ću onda po malo otplaćivati.

— I ja ću raditi, rekla je ona, gledajući ga zabrinuta. — Već sutra potražiću kakov posao. Manda će pripaziti na dijete. Oboje ćemo zasluživati. Otplatićemo dug, pa onda štediti. Ne će nama biti zlo!

Kako? Da mi žena ide nadničiti! sinulo je Marku glavom. Ta ga je pomisao uvrijedila, ugrizla za srce. Ali naskoro se sjetio, da on nije ono, što je bio njegov otac, djed i pradjed: domaćin u svojoj kući na svom posjedu. On je sam bio nadničar, radnik, pa, dabome, da i njegova žena mora raditi. Ta, zar nije još prije ženidbe o tome toliko puta razmišljao!

— Da, da, odobravao je kimajući glavom. — Nije druge. Mora se, mora . . .

U duši je bio zahvalan Zorki. Kako je ona dobra! Jedva se pridigla iz porodjaja i već hoće ići raditi. Kakva krasna domaćica! A on je bio tako surov prema njoj. Nije ju htio uzeti sve do zadnjeg časa, dok nije rodila. Kako su se ono veče u gostioni spleli, nije ni sam znao. Ali dijete je njegovo, o tom nema sumnje. Kao da mu je iz lica ispisano!

rekla je Ruža Gecina, a to je bila istina. Pa onda Zorka je bila poštena djevojka, ma se govorilo šta mu drago. Zar bi mu s drugom bolje bilo, zar bi Jula htjela ići na rad? I nije li naposljetku svejedno, ova ili ona? . . .

Marko je sada žalio, što je prema Zorki bio nepravedan. Poželio je, da to bilo kako popravi, da je ma čime obraduje. Prišao joj je, grlio ju i ljubio, govorio joj riječi pune ljubavi i nježnosti; cjelivao djetešce, koje je sretnim zadovoljstvom nevinašca na njenim grudima sisalo. Osjećao je toga časa neizrecivo ushićenje i blaženstvo sretnog roditelja i supruga.

Legnuvši do Zorke u krevet, na kome je prije sa ocem spavao i na kome mu je otac i umro, Marko je noću dugo, dugo razmišljao o svojoj sudbini, o svom sadašnjem stanju i o budućnosti, koja mu se uvijek i sa svake strane crnom pričinjala.

Zajam je dobio. Dao je nadgledniku u pilani dvije krune „za trud“ i on ga je preporučio. Osim toga Marko je bio dobar radnik, a prema takovima vješti se poslodavci rado pokazuju velikodušnima. Ali krevet i posudje ipak nije mogao nabaviti. Skupo je, a novac što ga je dobio, jedva je dostizao za one druge, preče potrebe. Zato preče, jer je kod Mije mogao i nadalje ostati u stanu, pošto je u posljednje vrijeme Mijo obolio, nije mogao raditi, te je bio sretan, da ima bar onaj mali dohodak od stanarine, što mu je Marko plaćao.

Marko je radio, Zorka je radila. Ali od njenog je rada slabe koristi bilo. Išla je u nadnicu, kopati ili na salaš raditi, kad je za to prilike bilo, prala je rublje kroz dva tri dana u mjesecu, posluživala,

kad bi ju gdje pozvali. Ali sve je to bilo malo, nestalno, prigodično i loše plaćeno. Napatila se uvijek, a pomogla se rijetko i nikako. Marko je opet uvijek radio; zasluživao nije nikad više, već često, kad su bili praznici, i manje.

Život njihov tekao je jednolično i pusto. Poput kakove teške more neprestano ih je mučila i tištala neizvjesnost: ne će li možda sutradan ostati bez rada i bez kruha. Dan za danom prolazio je, jedan kao drugi, teški, sumorni, oskudni, bez ijednog svijetlog momenta. Breme života bilo je za njih teško, preteško, ali oni su ga snosili strpljivo, ustrajno, poput nijemih, nerazumnih stvorova.

Tako su živjeli, tako i danas mnogi žive, a živjeli bi i nadalje, kad ne bi bilo poticaja, koji način našega života preobrazuju i sasvim mijenjaju, a koji su nezavisni od volje pojedinaca. Ti poticaji i okolnosti: rezultat djelovanja mnogih različitih i oprječnih sila, pogadjaju pojedince kao i društvo, sad bili ti poticaji neznatni i ništavni ili važni i sudbonosni.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Strojevi hukte, kolesa se vrte, pod oštrim pilama škripa drvo, odjekuju udarci batova, čuje se, sad na jednoj sad na drugoj strani pilane, oštri, zapovjednički glas kojeg nadglednika.

Radi se. Rade ljudi i žene, mladići i djevojke, pa još i nedorasla djeca. Svi rade, marljivo, tolikom predanošću, kao da nikada ne misle prestati.

— Brže! Nijesu ti ruke iz voska! viče gojazni, crvenkasti poslovodja ili „placmajstor“ na ljepušastu još mladjahnu radnicu Anku, koja uz pomoć

druge jedne radnice slaže u red gotove, izradjene daske.

Na ovu viku ubrzaše djevojke radom. Anka još jače poniknu glavom. Da li se stidjela, ili se bojala, ili je plakala — ko bi to znao . . .

— Ja ću vam već pokazati, ljenčine jedne! veli prijeteći, a opet naglaskom, kao da bi htio reći: „Sa mnom se dade razgovarati — nijesam ja zao“. I promjerivši sve svojim zirkavim malim očima, odlazi na drugu stranu.

Kad se je udaljio, nekoji se radnici značajno pogledaše.

Oni su znali šta ovo znači. Poslovodja je „bacio oko“ na Anku, kako su se oni medjusobno izražavali, a ona mu se nije podala. Zato prijeti. Ako ne uspije ovako, ili ako je ne uzmogne novcem kupiti, otpustiće je iz posla. Tako je već sa mnogima učinio. I mnoge su mu se podale . . . jer su morale — radi zarade, radi kruha. A zar da sa Ankom drukčije bude; zar ona može i smije ostati bez posla, kad je jedina potpora svoj bolesnoj majci, udovici sa dvoje još nejake djece? . . .

— Veliki je to lupež, veli jedan radnik, što je nedavno odnekud doputovao. — Još ima obraza da se tu natresa! Valjalo bi ga pošteno nalemati . . .

— Kako? pita, problijedivši od straha kod same te pomisli, kržljavi čovuljak, poznat kao „doušnik“, kao došaptavač poslovodjin.

— Velim, trebalo bi mu rebra namjestiti, ponavlja onaj gledajući ovoga, dok mu je na usnama titrao porugljivi, prezirni smiješak.

— Imaš pravo odobrava mu susjed s lijeva,

stružući iz sve snage strugalom po drvetu. — Imaš pravo, ponavljao je kao po taktu.

— Ne znaš ti, prijatelju, ko je on, veli spuštenim glasom, prišav bliže, jedan stariji radnik. — A da znaš, kako li bi tek onda govorio!

— Dosta je, što vidi. Šta tu treba više znati! dobaci nekako zlovoljno Marko, koji je za trenut zastao radom, da vidi kamo će „doušnik".

— Eno ga! reče. — Ode da javi placmajstoru što smo razgovarali. Aha! Sad će biti grmljavine.

— I kiše, i kiše! dodaje jedan smiješeći se.

— Ako hoće — može biti i groma! veli onaj prvi mirno i samosvjesno.

Za trenut znalo se je po svoj pilani o čemu se radi.

— Evo ga! reče Marko i jače se prihvati rada. I ostali učiniše tako, kao da su sasvim zadubljeni u posao.

Bijesan i sav usopljen žurio se odnekuda poslovodja prema grupi radnika, medju kojima je bio onaj, što ga je nazvao lupežom.

— Koje je to pseto, što za mnom laje? vikao je kriještećim glasom.

Onaj radnik istupi korak naprijed i zausti, da nešto kaže.

— A-a-a, to si ti, huljo, lopove, ništarijo! Zato li te plaćam, razbojniče?! vikao je poslovodja bijesno i pograbivši radnika za odjeću na prsima povuče ga, pa grunu od sebe, izderavši se još jače: — Napolje! S mjesta napolje!

Napadnuti radnik pribravši se, jurnu na poslovodju i podiže ruku da ga udari, ali Marko i drugi priskočiše i zadržaše ga.

Poslovodja uzmače natrag, pa se okrenu, kao da nekoga traži, i ugledavši Anku, pograbi je za ramena, odgurnu od sebe i dreknu:

— Napolje! I ti napolje!

Djevojka ciknu, posrte i pade.

U pilani nastao je ponajprije mir. Radnici su nenadano, kao jedan, zastali radom, da vide, šta se dogadja. Čulo se samo huktanje strojeva i škripa drva pod pilama.

Ali sada, odjednom, nastao je neki žamor, koji se za trenut pretvorio u glasno mrmljanje, dok tu i tamo ne odjeknuše glasni, razumljivi povici:

— Ne damo se tući!

— To ne ćemo trpiti!

— Napolje s njime! Ili on, ili mi!

Ovi ljudi, radnici i radnice, što su godinama i godinama radili zajedno, svak zabavljen svojom bijedom i svojim brigama, osjetiše po prvi put da su jedno: uvredu nanešenu jednom od njih osjetiše svi kao vlastitu uvredu. Neki novi, njima do tada nepoznati osjećaj ispunjavao im je grudi, ćutili su se jakim, moćnim, prvi put u životu svome. I to njihovo raspoloženje i osjećanje dobilo je sada izražaja u zahtjevu, da se ovaj poslovodja odstrani sa svoga mjesta.

— Ili on, ili mi! čulo se sa svih strana.

Poslovodja je, iznenadjen, ponajprije zastao, a onda, razumjevši sve, razjareno viknu:

— Kome nije pravo — napolje!

A kao odgovor čulo se je sa svih strana:

— Svi idemo! Svi! Svi! Svi!

I radnici i radnice, počam od najstarijeg do najmladjeg ostaviše posao i izadjoše na ulicu.

V.

Osvanuo divan dan.

Pod jasnim sjajem blagog jutarnjeg sunca treperi još vlažni vazduh, povija se rodno klasje na ravnim, prostranim poljanama slavonskim, kupa vrhove svoje drveće gustih šuma, miruje voda blatnih bara i močvara. U sunčanom sjaju bljeskaju krstovi, jabuke i kupole na crkvama, bljeska staklo na prozorima kuća i kućica, a gusti dim, što suklja iz visokih tvorničkih dimnjaka, povija se prema zemlji, kao da se ne usudjuje dići u čisto, divno plavetnilo nebesko.

Praznik je. Ali samo za jedan dio naroda. Onaj drugi dio svetkovao je uspomenu istoga sveca četrnaest dana ranije. I tako je sa svim praznicima: dok jedni svetkuju, dotle drugi, kao za inat, rade. A tih je praznika i kod jednih i kod drugih mnogo tako mnogo, da tvorničari unatoč savjesnog svetkovanja narodnog, i ne vode o njima računa, već u svojim tvornicama daju naprestano raditi. A ipak ne priječe radnicima svetkovauje sviju praznika — samo, razumije se, ako to radnici čine na vlastiti račun i štetu. Tvorničari kod toga ništa ne gube, jer dok jedni svetkuju, dotle drugi rade — posao dakle ide u redu dalje. Samo kroz pet šest dana u godini obustavljaju tvorničari rad i to samo u slučaju, ako od državne vlasti ne zatraže dozvolu da i tada nesmetano rade. A takova dozvola dobije se na jednostavni zahtjev — jer tako je u zakonu, zemaljskom zakonu, predvidjeno.

Toga divnoga dana, rano jutrom, spremio se Marko na put — da potraži rada.

Morao je. U pilanu ne htjedoše ga više primiti. Dobili su druge radnike, pa su od prvašnjih samo nekoje uzeli. Mnogi, a medju njima i on, ostadoše tako bez posla. U varošici jedino se još u tvornici koža i vatrenjači zaposlivalo više radnika. Ali tamo rekoše Marku da za njega nemaju mjesta.

I nakon što se je preko tri mjeseca patio, radeći po dan dva kod kojeg imućnijeg prijatelja svoga pokojnog oca, i nadničeći na spahiluku, kad je bilo liepo vrijeme i kad je trebalo više radnika, riješio je konačno, da otputuje i drugdje potraži rada.

Šta je drugo mogao?

U susjednoj varošici bile su, isto kao i ovdje, dvije tvornice i jedna velika pilana. Naumio je otići najprije tamo, pa ako ne dobije posla — poći dalje. Kamo — nije ni sam znao, a to je i njemu bilo svejedno. Glavno je, da dobije rada, sad bilo to gdje mu drago.

Oprostio se sa bolesnim Mijom i njegovom ženom, te uprtivši na ledja platnenu torbicu, u kojoj je imao košulje i nešto hrane, izišao je iz male, zadušljive sobice. Do kapije ispratila ga je Zorka, držeći na ruci sinčića i roneći gorke ali tihe suze, patničke i teške, suze neizmjernog bola, kakov poznaju samo oni, što nevini stradaju.

— Zbogom! izustio je Marko muklo, naporno, ljubeći dijete pa Zorku. U grlu ga je stezalo, grudi su mu se naglo nadimale, daha mu je nestajalo. Teškom mukom svladavao se, da svom velikom bolu i tuzi ne da oduška plačem i suzama.

— Zbogom, zbogom! rekla je Zorka plačući

glasno. I dijete joj na rukama zaplakalo je, poplašeno valjda njenim bolnim, grčevitim jecanjem.

Marko je naglo izišao, upravo istrčao, na sokak i pošao dalje, ne osvrćući se natrag. Poželio je toga časa, da propadne u zemlju, da ga nestane; ali kako mu se ta želja nije odmah ispunila, jurio je naglo, da što prije izidje iz varošice. Nije opažao ni pozdrave kojeg prolaznika, niti je čuo jasnu jeku zvonâ, što se je pravilno razlijegala zrakom, pozivljući vjernike na molitvu velikome, moćnom i pravednom bogu . . .

Kad je Marko bio već izvan varošice, odahnuo je, obrisao maramicom znojno čelo, te stao laganije ići. Shrvan silnim bolom i tugom bio je potpuno nesposoban da misli, nije ništa shvaćao ni opažao. Sljepočice su ga boljele i u cijelom tijelu osjećao je malaksalost. Ali on je koračao dalje — dalje . . .

Pred njim se pružala duga, ravna i nedogledna cesta. S obje strane ceste bila su polja pokrivena gustim klasjem rodnoga žita, koje je, sazrijevajući pod sunčanim sjajem, pucketalo, njihalo se, šumilo, kao da pjeva kakvu pobjedničku, zanosnu pjesmu.

Marko je polako dolazio k sebi. U tijelu je osjećao sve veću klonulost, ali mu se vraćalo pamćenje i sjećanje na sve, što je preživjeo i prepatio. Vidio je pred sobom sav svoj život, pun vječnog stradanja i pregaranja, pun nijemog heroizma i samozatajne ljubavi, a ipak tako običan i jednostavan — život kakov nije nigdje opisan ni opjevan.

Stao je, okrenuo se i pogledao na svoje rodno mjesto, njemu tako neizmjerno milo, koje sada ostavlja. Tamo ostaju njegovi drugovi i prijatelji, tamo mu ostaju grobovi roditelja, uspomene mla-

dosti, njegovi mili i dragi. Rastaje se od njih — možda za uvijek — rastaje se, jer mora . . .

U srcu ga je zaboljelo, jako, žestoko. Pred očima mu se zamaglilo i on je naglo skrenuo i srušio se u šanac, na visoku, gustu travu. Zajecao je, zaridao, zaplakao. U suzama dao je oduška svemu, što ga je boljelo, tištalo, ubijalo. Plakao je, plakao, plakao . . .

A tamo, iza rodnih polja, na livadi, pjevao je čoban kraj svoga stada, razvučeno, otegnuto, iz svega glasa:

„Ej Slavonijo, zemljo plemenita —
Hej, Slavonijo! . . .“

NA ULICI.

Kad bi početkom proljeća, pred suton, na katoličkoj crkvi u Sarajevu otkucalo šest sati, moglo se vidjeti, kako se inače prazne ulice napunjuju ljudima, ženama i djecom. To radnici i radnice ostavljaju posao.

U to vrijeme čuo bi se ulicama glasni žamor prolaznika. Tu i tamo odvajao se iz toga žamora zvonki smijeh djevojački ili hrapavo, teško kašljanje kojeg prolazećeg radnika ili radnice.

Onaj, koji te prolaznike prvi put gleda, mora misliti, da je negdje u dalekoj kakvoj zemlji, u kojoj su se sastali raznovrsni narodi, da u zajednici žive; mora vjerovati, da je Sarajevo jedna mala internacijonala: tu vidi ne samo gomilu različito odjevenih ljudi, već opaža, da se oni razlikuju i po izgledu i uzrastu. Uz stasitu pojavu Slavena, vidi se razvijeni tip Germana, uz vitkog Jevreja-romana snažni Osmanlija-istočnjak. Ta razlika uvećana je još raznolikošću nošnje; tu se vidi uz lijepo vezena narodna odijela priposta radnička bluza ili kaputić, uz napola gole nadničare i hamale lijepo odjeveni činovnici. I ženske se razlikuju, ali se ta razlika opaža samo u načinu odijevanja. Jedne nose dimije, jeleke i fesove, dakle „po narodnu“, dok su druge odjevene „po evropsku“. Inače i medju jednima i drugima ima malih i velikih, plavuša i garavuša.

No sva ta raznolika masa ima nešto zajedničkoga. Na mnogim i mnogim licima vide se tragovi oskudijevanja, vidi se blijedoća i sumorna sjeta: posljedice prenapornoga rada i nedovoljna hranjenja. Teški rad i oskudijevanje svima je za-

jedničko. Svi oni moraju raditi, raditi, gdje im se prilika dade, u fabrici, kod mašine, koja se jednako kreće upravljao njom German ili Slaven. Svi su oni robovi rada, djeca nevolje.

Raznolikost nošnje ne prestavlja više ono, što je do nedavna prestavljala. Na divno veženo narodno odijelo lijepi se mašinsko ulje, prijanja smrad i prah isto kao i na plavu radničku bluzu. Oni, što nose narodno odijelo, bili su do juče kazandžije, kovači, terzije, zlatari i tako dalje. No oni su morali napustiti svoj zanat — kazandžija i kovač zato, jer se u trgovini mogu dobiti kazani, čavli, potkove i sve ostalo u svakoj veličini i jeftinije, nego što su oni mogli davati; zlatar i sajdžija da rade sto godina ne bi mogli naraditi toliko satova i zlatnine, koliko ima jedan mali dućandžija, a da materijal badava dobivaju, ne bi mogli tako jeftino prodavati. Svi oni morali su sada na drugi način svoj hljeb zaradjivati, morali su ići raditi drugom, za nadnicu, u fabrike, u radionice. To je bilo za njih teško, ali se dalo podnositi, no da svoje skupo narodno odijelo zamijene sa radničkim kaputićem, to nijesu htjeli, nijesu mogli, pa ma to bilo sto puta praktičnije.

Trgovci, prodavači voća, kafedžije, krčmari i aščije stali bi pred svoja vrata, posmatrali prolaznike, očekujući, da će možda koji što kupiti ili svratiti u kafanu, dućan ili krčmu.

Masa naroda kretala se; jedni su išli gore, drugi dolje; jedni su svraćali u avlije, kući, drugi u kafane, treći u krčme i tako dalje, dok bi ulice malo po malo poprimile svoj obični izgled.

Svakog dana, osim praznika, prolazi Ćemaluša

ulicom jedna grupa, koja obraća na sebe naročitu pažnju. To su radnice tvornice duhana. Posjetioci kavana, lijeno sjedeći, srčući kafu i pušeći, obično čine glupe i uvredljive primjedbe ili požudno gledaju za kojom ljepuškastom radnicom. I koji mladi trgovčić, prodavač voća, stane pred svoja vrata, suče brčiće i bezobraznim, izazovnim pogledom posmatra prolazeće djevojke.

A one idu u grupama veselo čavrljajući. Skromno odjevene, „po narodnu“ ili „po evropsku“, idu odzdravljajući na pozdrave i ne osvrćući se na glasno izrečene fine bezobrazluke kakvog besposlenog dangube.

Jednog mutnog aprilskog dana bila je ova grupa osobito brojna. Prolaznici bi zastajali i pitali kuda to one idu.

— Na skupštinu — rekao bi koji od onih, što pred vratima stoje.

I zbilja, one su išle na skupštinu. Prije šest ili više mjeseci predale su upravi fabrike, vladi, molbu da im promijeni liječnika, jer je nekoje radnice htjeo pregledati tako temeljito, da su se one tomu oprle. Osim toga su zahtjevale malu povišicu plaće i ukinuće nekih za njih teških odredaba. Vlada, koja ima upravu fabrike, nije im ništa odgovorila. One su čekale i čekale, a sad idu na skupštinu u jednu oveću gostionicu, da izaberu izmedju sebe odbor, koji će otići do vladinog povjerenika i zatražiti rješenje njihove molbe.

U prostranoj, ali niskoj dvorani, gdje su se sastale, zaudaralo je po alkoholu, duhanu i budjavosti. Stolovi i stolice uklonjene su iz dvorane, da bi bilo više mjesta. Samo na protivnoj strani

ulaza bio je postavljen sto sa nekoliko stolica. Tu je osim triju radnica sjedilo nekoliko radnika, a nekoliko stajalo.

Začu se zvonce.

Žamor za čas prestade. Diže se jedna suva, starija radnica i uzrujano u par isprekidanih riječi objasni svrhu sastanka.

Govorila je o poteškoćama njihovog života; spominjala nepravde i nasilja, koja im čine pretpostavljeni. Nesigurnost, kojom je u početku nastupila, gubila se i ona je govorila čisto, razgovijetno:

— . . . tražimo, da se pred liječnikom ne moramo do gola svlačiti; tražimo, da se „cigaretušama“, „škatuljama“ i „páketušama“ povisi plaća; tražimo, da se na pod, gdje su samo ciglje, metnu daske, da nam noge ne posmrzavaju.

— I da se otpusti nadzornik — dobaci jedna.

— Da, i da se nadzornik otpusti; što je mnoge zaveo i što Milici i Jelici ne će više ni za djecu da plaća. Ako vladin povjerenik ne odobri što tražimo, onda ćemo se potužiti kod same vlade, pa i dalje, makar do samoga cara.

Opće odobravanje slijedilo je njenim riječima.

Govornica obriše rukavom znoj sa čela, pa nastavi:

— Onda treba da smo složne. One, koje idu nadzorniku i upravitelju, pa sve što mi govorimo pripovijedaju, one vele, da ćemo zato, što molimo biti zatvorene. Ne vjerujte, to je laž. Boga je slobodno moliti, pa mora biti i ljude. Ne mogu nas sve zatvoriti, ima nas preko osam stotina.

— Ne bojimo se! — čulo se sa više strana.

— Ništa nam ne mogu — govorila je ona sve oduševljenije. Njeno upalo, tamno lice lako se zacrvenilo; a grudi, splosnute, ravne, jače su se nadimale. Kad je svršila, čuo se je žamor odobravanja.

Poslije nje progovori jedan radnik. On im je preporučio, da budu složne i izjavio u kratko, da će radnici, ako ustreba, rado pomoći njihovo nastojanje i učiniti sve, što se od njih bude zahtjevalo.

Naposljetku je izabran odbor, koji će ići tražiti odgovor na predanu molbu i radnice se polako razidjoše.

*

Osvanuo 3. maj 1906.

Dan sumoran. Od vremena na vrijeme pojavi se iza oblaka sunce i osvijetli visove Trebevića i okolnih bregova i onu množinu kuća i kućica u dolini pod njima, izmedju kojih se uzdiše bezbroj džamija, nekoliko crkava i nekoliko moderno gradjenih palata, a u daljini nekoliko tvorničkih dimnjaka. To je Sarajevo.

Laki proljetni vjetrić uzvitlava prašinu, kojom sarajevske ulice ne uskudijevaju, i raznosi je po jestvinama, hljebu, slatkišima i svemu ostalom, što su marljivi trgovci pred svojim dućanima poredjali. Ulice su življe, nego obično. Prolaze ljudi, koje se tu inače rijetko vidja, napola goli: u platnenoj košulji i gaćama, bosi sa poderanim fesovima ili i bez njih, umotavši glavu zamazanim sarukom. I djevojaka, radnica, vidjeti je, kao da je praznik.

To cigljanski radnici i radnice tvornice duhana štrajkuju.

I stražara je više nego obično. Oboružani sa-

bljom i revolverom šeću i čim trojica-petorica stanu razgovarati, zahtjevaju da se razidju:

— U ime zakona! Zapovijedam!

I oni se razilaze na taj poziv bez svakog pogovora.

Štrajk! Šta znači ta riječ? Radnici i radnice ostave složno u jedan mah posao. Ne će da rade. Zahtijevaju, da im se povisi plaća, da se učine neke promjene u radionici. Molili su dugo, no nije koristilo. Sad vele: ne ćemo raditi, dok nam ne odobrite, što tražimo. Fabrike i radionice prazne su, opustjele. Mašine se ne kreću, nema radnika, koji bi njima upravljali. Sve miruje, sve je pusto. To se zove štrajk.

Za Sarajevo je to sve novo. Starci, koji su tu rodjeni, uzrasli i ostarjeli, nijesu takova šta još vidjeli. Bilo je ustanaka, bune, ali ovako šta nikada. Ove su fabrike tek u novije doba sagradjene, prije ih nije bilo. Kuće se nijesu cigljom zidale, bilo je dobro drvo, a ko je htjeo bolje, imao je kamena. Dakle nije trebalo cigljana. Ni fabrike duhana nije bilo, svako je za sebe duhan sadio. Sad se to ne smije; onaj, koji se ipak usudi da sadi duhan, biva strogo kažnjen, velikom globom, a ako nema novaca, dugim zatvorom. A duhana treba, dakle mora biti neko, ko ga ima. I za to je sagradjena fabrika. U njoj se duhan preradjuje i narodu prodaje. U toj fabrici rade najviše djevojčice i žene. No kako se one smiju buniti? To starci nijesu mogli razumjeti. Oni znadu, da svako, ko se vlasti protivi, biva strijeljan. Znadu to, jer su svojim očima gledali takova strijeljanja. To je tako kod svake bune, mislili su oni, pa će i ovdje tako

biti. I razgovarajući o tom, žalili su neobavještenost mladeži. To su još djeca, govorili su oni, pa još ženska. Šteta njihove mladosti.

No nijesu samo starci tako umovali. Dućandžije, obrtnici, prodavaoci voća, vlasnici kuća, svi su oni bili zabrinuti radi toga štrajka. Svima je štrajk zadavao briga, svuda se o njemu govorilo.

— Šta misliš Hasane, kako će ovo svršiti? pita Milan kafedžija svoga komšiju Hasana aščiju.

— Neće dobro, veli Hasan i važno kima glavom.

— Čuo sam, nastavlja Milan, — da je jučer policija jednu radnicu ranila po vratu.

— Istina je. Jedna je i konjem pregažena. A vele, da je odbor radnica i radnika, koji je išao moliti vladu, zatvoren.

— Sve će ih zatvoriti, govoraše Milan. — Ja se čudim, da to do sad nije učinjeno. Već tri dana traje taj prokleti, kako ono vele, štrajk, i čovjek nezna, šta da počne. Govori se, da će svi radnici ići u taj štrajk i da će sve porazbijati i razoriti.

— Bih, da nije vojske. Batali, čovječe, jedna kompanija soldata i svi leže ka' snoplje.

I Milan bi, umiren time, otišao ognjištu, da ispeče kavu.

Vjetrić je rastjerao oblake i sunce je, naginjući zapadu, jasno osvjetljivalo tornjeve, palate, kuće i kućice sarajevske. Prema sunčanoj svjetlosti bljeskalo je oružje stražara, koji su marljivo ulicama krstarili i rastjerivali svaki i najmanji skup prolaznika.

U to vrijeme kretala se glavnom ulicom prema kući gradske općine, zvanoj „beledija", masa od kojih hiljadu osoba, većinom djevojaka i žena. Mala

četica policaja pokušala je da im zakrči put, no bez uspjeha.

Na vratima i kroz prozore kuća pojavljivala su se preplašena, većinom ugojena lica, sa izražajem čudjenja i pitanja.

Masa naroda zastade pred „beledijom". Sedam radnica uputi se kroz prostrana vrata glavnoga ulaza gdje iščezoše.

U masi se čulo žamorenje. Sa svih strana pridolazili su ljudi, žene i djeca, te je gomila neprestano rasla. Veliki prostor pred „beledijom" napunio se za čas tako, da se je samo glava do glave vidjela.

Na radoznala pitanja pridošlih odgovarale bi radnice:

Mi smo došle da nas zatvore. Zatvorili su naš odbor, one, koje su u ime naše govorile, pa smo došle da i nas zatvore. Ili njih pustiti ili nas sve zatvoriti. Mi smo složne: što hoće jedna, hoće sve.

— Mir, mir! čulo se na jednom sa sviju strana.

Na ulazu se pojavio zapovjednik straže sa nekoliko činovnika. On je nešto govorio. Moglo se je razabrati tek toliko, da će sve silom rastjerati, ako se mirno ne razidju.

Iz gomile se čuo neodredjen uzvik negodovanja. Ženski i muški glasovi slijevali su se u jednu cjelinu i iščezavajući u vazduhu, slušali se kao šum, kao bučanje kakve velike brze rijeke.

Kroz to bučanje začu se najedanput zvuk vatrogasne trublje, a odmah zatim prolamaše vazduhom potresni krik ženskih glasova.

Vatrogasci su iz velikih šmrkova vodom polijevali narod.

No samo za čas. Šmrkovi bjehu u tren oka presječeni i vatrogasci se povukoše.

Bura odobravanja slijedila je njihovom uzmaku. Na više mjesta bjehu podignuti na ramena govornici, koji su tumačili sakupljenima zahtjeve štrajkujućih.

Medjutim su prema „belediji“ brzim korakom išle dvije čete žandarmerije.

U prednjim redovima radnica čulo se je ponovno vriskanje.

U masi nastade gibanje, zaorili su ogorčeni, prijeteći povici.

Stražari su udarali po narodu golim sabljama.

— Ubojice! grmilo je sa svih strana.

I kao kad za oluje nenadano udari kiša, osu se u tren oka tuča kamenja na stražare i na stakla gradske kuće. Za čas bijaše sve polupano. Stražari uzmakoše. No odmah ih zamijeni žandarmerija, koja sa nataknutim bodovima na puške poče rastjerivati narod.

Uz užasnu vrisku i buku uzmicala je masa neprestano bacajući kamenje.

— Pucati će! vikali su jedni.

— Ne smiju, neboj se! vikali su drugi.

I kao kakvi ogromni talas, gibala se je masa naroda čas napred, čas natrag, bučeći kao uzburkano more.

Najedanput začu se prasak pušaka.

Očajni, divlji uzvici prolomiše vazduhom. Narod je bježao. I bježeći gazio je jači slabijega, čovjek ženu, žena dijete...

U tu buku miješao se zvuk trublje sa kola društva za spasavanje.

Kad je prostor pred „beledijom“ ostao prazan, vidjele su se mjestimice velike mrlje, kao da je neko prolijevao tu i tamo vodu.

No kad se pristupi bliže, može se raspoznati, da je tu suva zemlja natopljena čovječjom krvlju.

Sunce se bješe sklonilo za bregove. Večernji vjetrić ugodno je rashladjivao i donosio sa okolnih brežuljaka prijatni miris behara.

Ulice su puste. Samo žandarmerija krstari njima i hapsi koga sretne.

U AFRIKU!...

Stojanu Mraviću rekoše, da u Franceskoj unajmljuju ljude za vojsku u Alžiru, franceskoj koloniji u zapadnoj Africi.

Rekoše mu to u prenoćištu za putujuće radnike u Hamburgu, kamo je, tražeći rada, i on dospio.

I Stojan Mravić odlučio je odmah, da podje u Francesku i da se tamo ponudi za vojnika u Afriku.

Bio je on čedo našeg kraja. Odrastao je u drvenoj, slamom pokrivenoj kući, zapravo kolibi, jednoga od mnogih sela, rasijanih po brežuljcima obale Kupe, gdje u neznanju i bijedi živi jako i darovito ljudsko pleme. Njegov otac, obdaren mnogobrojnim potomstvom molio je redom svu općinsku gospodu, da mu Stojana, koji je jedini iz njegove kuće polazio školu, udaljenu dvanaest kilometara, pošlju u svijet, „da od djeteta bude što", kako je znao reći. I uspio je. Složnom zauzimanju učitelja, bilježnika, popa i načelnika zahvaliti je, da je mali Stojan dospio u grad i izučio krojački zanat. Po svršenom naukovanju ostavio je odmah svoga majstora, kod koga je, uz učenje zanata, vršio i poslove dadilje i kućnoga sluge. Otišao je najprije u Austriju i dobio u jednoj varošici posla. Boraveći tamo neko vrijeme, usavršio se u zanatu i naučio njemački. Poslije je radio u raznim mjestima i gradovima, sa duljim ili kraćim prekidima, kako je to već obično kod radnikâ, naročito kod takozvanih sezonskih radnika, koji u izvjesno doba godine nemaju nikako ili vrlo malo rada. Te prekide ispunjavao je Stojan, poput ostalih, putujući ili životareći u mjestu zadnjega

boravišta s potporom, što mu je pružala u mjestu i na putu njegova strukovna organizacija.

Sad je bio opet, ne zna već ni sam koji put na putovanju. Prokrstario je skoro cijelu srednju Evropu — bez uspjeha. Svuda je bilo besposlenih krojača, nigdje nije mogao dobiti rada.

Kad je prispio u Hamburg, zabrinuo se. I stojeći na obali Labe, koja se tu u more slijeva, i gledajući kako po njenoj crnoj, masnoj vodi neprekidno jure bezbrojni brodići i parni čamci, sred žive prometne vreve i zaglušne velegradske buke, rekao je sam sebi:

— Dalje ne mogu! Ovdje je more — novaca nema — a po vodi ne možeš pješačiti!

Nakon skoro petmjesečnoga lutanja i skitničkog života, puna oskudijevanja, stradanja i ponižavanja, stojao je ovdje, ne znajući i ne videći izlaza iz svoga stanja.

Bio je dugačka, gladju isušena prikaza. „Kao konac!" rekao mu je okrugli njemački žandar, mjereći ga pogledom, kad ga je jednom na cesti zaustavio i iz njegovih dokumenata razabrao, da je krojač. Žandar je sumnjivo zavrtio glavom, jer po njegovom odijelu, koje se nalazilo u stanju neizbježnog raspadanja i po boji toga odijela, koju nikako nije bilo moguće odrediti, niko se ne bi usudio reći, da je taj čovjek krojač.

Bio je ustrajan i izdržljiv. Da su ga upregli u kakova kola i samo mu na vrijeme dali jesti i piti, on bi po svoj prilici doživotno vukao teret, ne pitajući, zašto to mora biti. Ali ovako je, kao u kakvom začaranom carstvu, neprestano nailazio na zapreke i dolazio u položaje, gdje je morao misliti

i samostalno stvarati odluke. Sad, u ovom času, bilo mu je more zaprekom, da putuje dalje. Valjalo je, da odluči, šta da čini. Ali kako mu to nije bilo lako, odgodio je odluku za slijedeći dan, pošto se i onako veče približavalo.

U veče se našao u prenoćištu za putujuće radnike, zvanom „herbeg".

Ako su tamnice škole za zlikovce, a kaznione akademije, to se herbergi mogu nazvati punim pravom neke vrsti pripremnim zavodima za jedne i druge. Tu je stjecište sviju mogućih pustolova i brodolomaca, koji su u vječnoj borbi s policijom i pristašama poštivanja privatnog vlasništva uvježbali se upravo do umjetnosti u svim mogućim prevarama, počam od krivotvorenja dokumenata do provalne kradje i obijanja blagajni. Utjecaj ovih ljudi na mlade i neiskusne radnike, koji hiljadama i hiljadama, bačeni besposlicom na ulicu, moraju putovati i u ovakove zavode zalaziti, štetan je i često ubitačan.

Pa ipak ovi su zavodi podupirani iz javnih sredstava! A to je iz više razloga. Prvo, pored njihovih štetnih strana za putujuće radnike, imaju oni nesumnjivo i dobrih, kao što je mogućnost prenoćiti za neznatan novac i dobiti jeftinu ma da i lošu hranu; a za one, koji nemaju čime platiti, mogućnost da dobiju i prenoćište i hranu, ako u naknadu zato rade tri do četiri sata kakav dodijeljeni im lakši posao, kao na primjer čišćenje ulica, pilenje drva, tucanje kamenja ili što slično. Onda su ovi zavodi korisni za poduzetnike i poslodavce. Ovdje oni, kao na kakovu sajmištu, mogu po miloj

volji birati radnike. Mnogo ih je ovdje na izbor, svi željni rada, pa ne stavljaju velike zahtjeve, a to je za svakoga poslodavca, razumije se glavno.

U ovim se zavodima nastoji na mase beskućnika i uzgojno djelovati. Na ovo se naročito polaže mnogo važnosti i zato, osim žandara, dolaze u herberge redovito i svećenici. Svako veče prije polaska na spavanje, zajednička je molitva sa pjevanjem i propovijedi. Prije molitve izrično se veli, da se oni, koji ne će sudjelovati, mogu odstraniti. Ali obično se nitko ne odstrani, jer ovakovima se znade poslije dogoditi, da im se jednostavno veli, da su svi kreveti zauzeti, te da za njih nema mjesta.

A kakove li su to tek molitve, kakove propovijedi! Pred tri do pet stotina ljudi, odrpanih, poderanih, brigom, putovanjem i gladju izmučenih, stane u osvjetljenoj dvorani svećenik i govori o ljubavi prema bližnjemu, o dobrom milostivom ocu, čija smo djeca svi bez razlike. Govori, a njegove riječi tupo ozvanjaju o hladne zidove, ničijega se srca ne dojimlju, već naprotiv, kod mnogih izazivaju gnjev i glasne povike prosvjeda. I, valjda, da postigne blaže, mirnije raspoloženje, dolično svečanosti momenta, udara za tim drugi ili isti svećenik u glasovir, mrtvi instrumenat, koji pušta od sebe zvukove proračunano udešene, ali svojom neumjesnošću odvratne i izazovne poput riječi svećenikovih. Prisutni se pozovu, da pjevaju koju poznatiju crkvenu pjesmu. I sad nastaje neskladno drečanje, sred koga se čuje imitiranje i raznih životinjskih glasova i molitva se obično prekida, a ne rijetko dolazi i policija, da ureduje. Samo kad je vani osobito ružno vrijeme i kad je manji

broj putnika, prolazi molitva bez većih upadica. Pa unatoč ovakog uspjeha i iskustva i dalje se u herbergima propovijeda i moli!

Stojan Mravić stojao je za vrijeme molitve kraj jednoga omanjeg, ali dobro razvijenog, crnomanjastog čovjeka, koji je, pozorno slušajući propovijed svećenikovu, po koji put ljutito pljucnuo i promrsio kroz zube mrsku talijansku kletvu. U dvorani je bilo mnoštvo putnika. Osim nekoliko upadica u riječ svećeniku, za koje se nije moglo ustanoviti ko ih je učinio, te osim napadnog kašljanja pojedinih grupa za vrijeme pjevanja, prošla je ovaj put molitva dosta mirno.

Poslije molitve porazmjestiše se putnici po raznim odjeljenjima, već prema cijeni, koju su platili za krevete. Stojan Mravić dospio je na tavan pod krov, gdje je u dugačkom nizu, jedan do drugoga, stojalo osamdeset kreveta: četrdeset s jedne, a toliko isto s druge strane, kako je po brojevima krevetâ razabrao.

Na ovome mjestu osjećao se zadah, kao da negdje u kutu kakva strvina trune, premda su prozori i ljeti i zimi po cijeli dan otvoreni. Taj zadah dolazio je od posteljine, koja je imala osobitu, neodredjenu boju, i izgledala kao da je uljem namazana. Valjda je to bilo opreznosti radi, da se na njoj ne uzmogne ništa zadržati. Medjutim je ta opreznost bila svakako suvišna, jer je isključeno da bi ikoji, ma najmanji stvor, ovdje se svojevoljno zadržao. Vlasnici herberga kao da to ne uvidjaju, jer po naročitim specijalistima, kroz povećavajuća stakla, daju temeljito pregledavati košulju svakog pojedinog putnika. Oni valjda pretpostavljaju, da

radnici ne samo kad rade, već i kad putuju, moraju hraniti parasite — u prvom slučaju radom svojih ruku, a u drugom hranom svoga tijela.

Kad je posao pregledanja košulja, koji se — valjda kratkoće radi — zove „traženje pčela", bio gotov, porazmjestiše se putnici po krevetima, vrata se zaključaše i svijetlo se ugasi. Samo u jednom uglu ovih velikih prostorija sjala je jedna mala električna žarulja, prodirući slabim svojim svjetlom kroz polutamu.

U deset sati i prije, kada se ovo dogodi, malo je putnika, koji žele spavati. I zato pojedini pričaju. Njihova pričanja sva su duševna hrana, sva pouka mnogome mladom radniku i mnogome, koji je ovamo bilo kojim slučajem zapao. Vazda ih se nadje po pet ili deset, koji su spremni pričati. I ovi se porazmjeste tako, da su jedan od drugoga podjednako udaljeni, te pričaju: jedan o svojim doživljajima, drugi recitira, treći parodira svećenikovu propovijed, četvrti pripovijeda, kako je u ovoj ili onoj kaznioni, peti drži čitavo predavanje, a ostali slušaju — jedni ovoga, drugi onoga, već po izboru. Kad jedan prestane govoriti, drugi nastavi i tako to traje dalje sve dotle, dok ima slušalaca. A da li ih ima i koliko, ustanovljuje onaj što govori tako, da od vremena na vrijeme kucne prstima po dasci kreveta. Svi, koji ga slušaju i žele slušati, jave mu se na jednak način. Ne javi li ih se više, to znači, da ljudi spavaju ili da ga ne žele slušati i on prestaje govoriti. Na taj način, tek po malo, u kasno doba noći, nastaje u spavaonicama herberga mir.

Stojan Mravić još prije no što je krenuo u

spavaonicu, upoznao se je s onim čovjekom, što je kod propovijedi psovao talijanski. Doznao je od njega, da je rodom iz Italije i da je nedavno doputovao iz Afrike, gdje je pet godina služio kao vojnik.

— Talijan, pa vojnik u Africi? Kako to? pitao je Stojan.

Na ovo pitanje odgovarao je Talijan sada, ležeći na trećem krevetu do Stojana i zureći kroz polutamu u svod od crijepa, s kojega se čulo glasno pljuštanje kiše.

— O, Bruder, govorio je lošom njemštinom, — tamo ima ljudi od svakoga naroda, a svi su franceski vojnici.

— Ne govori gluposti, čuo se glas u blizini.

— Ne, nijesu gluposti, odvraćao je Talijan.

— Taj umije lagati, dobacio je neko.

— Ali masno lagati, čulo se opet s druge strane.

— Jezik za zube! viknu žustri Talijan ljutito, odbočivši se o lakat, da vidi ko govori.

— Još nijeste ništa čuli, a već se uplićete, viče jedan.

— Mir, mir! čulo se sa više strana.

— Ovako je to, slušajte! nastavio je sada Talijan mirnije. — Franceska ima u Africi svoju koloniju, svoj posjed. To je Alžir. Tamo treba vojske, kao posvuda, da ljude drži u škripcu. Ali tamošnji Crnci i Arapi nepouzdani su vojnici. Crnac ne će po zapovijesti pucati na Crnca...

— Nijesu još kulturni, čuje se jedan glas.

— Treba dakle Evropejaca za vojnike, nastavlja Talijan. — Ali franceski parlamenat ne dopušta, da se Franceze sili služiti u Alžiru, jer je ondje za

Evropejce nezdravo, osobito u onim krajevima, gdje je vojska smještena. Ko ne pogine od Bedujina, taj umre od žute groznice. Dakle Francezi ne moraju i ne će da služe, a vojnika Evropejaca mora biti. Za to je osnovana dobrovoljačka legija, tako zvana „legija stranaca", koja je podijeljena u dvije regimente. U nju se u Franceskoj prima svako, ko se prijavi.

— I ja ću se prijaviti! pomisli Stojan Mravić i izusti to nesigurno, više kao za sebe.

— Moraš se samo obvezati, da ćeš služiti pet godina, razumije se, badava. Obećaju ti doduše neku nagradu kod primanja, ali ta je vezana na takove uslove, da je niko ne može dobiti. Nakon što si odslužio svojih pet godina, slobodan si i možeš ići kuda te je volja. Ko povrh ovoga dobrovoljno služi još šest godina, dakle svega jedanaest, dobiva za nagradu francesko državljanstvo i namještenje kakovo u državnoj službi — makar za podvornika u kojem uredu.

— A ti si, veliš, bio tamo vojnik? pita jedan glas.

— Jest! Pet godina sam bio kod prve regimente, koja je smještena tamo blizu granice pustinje Sahare.

— Pa kako ti je bilo?

— O, Bruder, nije dobro. Dok smo boravili u svojem taboru, u vojarnama, još se dalo živjeti. Učili smo franceski, i vježbati i jahati. Ali kada je trebalo ići u potjeru za Bedujinima, a to je bilo često, onda je uvijek bilo zlo i naopako. Bedujini su dobri strijelci i dobri konjanici i mi smo vazda u bici s njima bili potučeni. Osim toga oni su nam

trovali vodu, kad smo za njima u potjeru išli, a vode je tamo i onako malo, te su mnogi od naših poumirali od žedje. Oni stanuju po visokim brdinama i čak na oazama Sahare, te ih nije moguće svladati ni upokoriti, jer Evropejci ne mogu, da se tamo nastane. Oni često napadaju i pljačkaju naseljeništa u blizini tabora. Kod svake potjere izgubili smo po nekoliko ljudi: ako nije nijedan poginuo, morao je koji umrijeti od žedji ili napora ili groznice. Kad smo se vraćali u vojarne, morali smo često još vani izmijeniti odijela, koja su onda desinficirana, to jest očišćena, da se unište klice bolesti u njima.

— To je onda loš život.

— Loš, Bruder, loš! Ja sam jedva čekao da navršim svojih pet godina, pa da odem. Ima ih, koji pokušaju pobjeći prije vremena. Takove se jednostavno strijelja.

— A, veliš, da ima ondje svakakvoga naroda?

— Svakakvoga. Ima mnogo Slavena, Talijana i Nijemaca, Franceza, koji isto dobrovoljno služe, ima malo i svi su časnici i podčasnici.

— Ti si dakle badava služio pet godina!?

— Nije badava za mene, nije! Glas Talijanov zvučio je sada jače i odriješitije.

— Ja sam tamo naučio njemački i franceski, a razumijem malo i arapski. Uz moj materinji, to su četiri jezika. Ja sam došao ovamo u Hamburg, jer se nadam, da ću dobiti mjesto tumača kod kojega parobrodarskoga društva. Ja ću to dobiti. Ni inače nijesam badava ondje bio. Sa mnogim ljudima upoznao sam se i mnogo od njih naučio.

Za časak je zaćutao. I njegovi slušaoci ćutali

su. O crijep krova udaralo je još vazda jednolično, uspavljujuće pljuštanje kiše. Na jednoj strani spavaone smijala su se nekolicina glasno pripovijedanju jednoga, dok se na drugoj čulo deklamiranje nigdje neštampane ali dobro poznate pjesme „Šiparica u kupatilu". Tu i tamo čulo se odmjereno disanje pojedinaca, koji su već spavali.

— Sa divnim ljudima upoznao sam se, nastavio je Talijan. — I sa zlim. Bilo je medju njima i ubojica, koji su umakli kazni ili pobjegli iz zatvora. Ali je bilo i dobrih, plemenitih ljudi. Jedan mladi profesor mnogome dobru me je naučio i sve mi je tumačio. On je tamo došao zbog nesretne ljubavi . . .

— Zvekan! čuo se prezrivi poklik.

— A zbog čega si ti tamo dospio? pitao je jedan glas.

— Ja sam putovao po Franceskoj, tražeći rada. Ja sam kamenorezač. Bio sam gladan, pa sam svratio u jednu kuću i tražio jesti. Opazio me žandar i uapsio. U zatvoru su mi ponudili, da odem u Afriku i ja sam pristao.

— Ti si budala! čulo se s jedne strane.

— Možda. Ali ne vjerujem, da bi ti na mome mjestu bio pametnije uradio. A što da se kaže onda za onog profesora i za mnoge druge, koji su onamo bez potrebe došli! Slušajte, kako je bilo s onim profesorom . . .

I Talijan je s prirodjenim oduševljenjem južnjaka pričao, kako je mladi profesor iz bogate kuće zamrzio zbog nesretne i neuzvraćene ljubavi na život i sve, i mjesto da izvrši naumljeno samoubojstvo predomislio se i došao u Afriku, te postao

vojnikom u franceskoj legiji stranaca. Pričao je opširno, pa kad je završio i kucnuo prstima po dasci kreveta, javiše mu se svega trojica, medju njima i Stojan Mravić.

Talijan zaćuta. Još je samo jedan pripovijedao. No i on doskora kucnu prstima po dasci, pa kad mu se javi tek nekolicina, zaćuta i on. U prostranoj spavaonici nastupi mir. Čulo se tek odmjereno disanje i po negdje hrkanje onih, što su spavali. Ni kiša se više nije čula, prestala je padati.

Stojan Mravić pozorno je saslušao pripovijedanje o Africi. Još jednom je preletio sve u mislima i ukratko odlučio već sutra krenuti prema Franceskoj i tamo se prijaviti, da ga otpreme za vojnika u Afriku.

Šta je njega moglo snaći, šta je on imao da izgubi? Život! Šta mu je stalo do života, koji mu je već sada teretom? Talijan je bio ondje, pa se je ipak povratio, obogaćen znanjem i iskustvom. Ko zna šta sve njega ondje čeka . . .

— U Afriku, a poslije kako bude! rekao je Stojan u sebi, s tvrdom odlukom, a onda se okrenuo na drugu stranu i doskora usnuo.

* * *

Od vojnički utvrdjenoga njemačkoga grada Metza prema pograničnoj franceskoj varošici Mars la Tour vuče se krivudasta cesta od nekih trideset kilometara. Vuče se kroz zemljište natopljeno čovječjom krvlju i nagnojeno ljudskim tjelesima.

Hladna je novembarska noć. Tamo, odnekuda s desna, bije oštar vjetar, od koga se počinju smrzavati lokvice vode na cesti, koje su nastale od kiše, što je preko dana padala. Pod nebeskim svo-

dom vuku se, poput kakovih strašnih utvara, veliki. raskomadani, crni oblaci.

Od časa do časa proviri iza oblaka mjesec, te osvijetli mnogobrojne bijele kamene i drvene krstove po grobovima, rasijanim s obje strane ceste.

U grobovima ovim leže borci, pali za vrijeme njemačko-franceskog rata u godinama 1871. i 1872. Leže žrtve jedne strahovite zablude čovječjega uma i žrtve groznoga zločina, što ga izvršiše i što ga i danas još svijesno vrše silnici nad narodima i nad pojedincima ljudima.

Vjetar huji. Trese osušenim raslinama i ogoljelim krošnjama tu i tamo zasadjenog po kojeg stabla voćke ili kakvoga inog drveta. Njegovo hujanje pričinja se časomice kao da je to razgovor nevidljivih sjena poginulih vojnika, koje u ovoj tamnoj noći po zemlji kruže.

Zemlja je ovdje neravna. Ispresijecana je malim uvalama i brežuljcima. Na uzvišicama tih brežuljaka raspoznaju se čitava lijepo ogradjena i uredjena groblja. U borbi za osvojenje tih brežuljaka palo je više vojnika, pa su onda svi skupno pokopani i otuda su nastala ta groblja. Pokraj ceste kod jedne osamljene kuće na brežuljku nalazi se prostrano ovakovo groblje i na njegovu ulazu veliki mramorni spomenik. Sigurno je na njemu uklesano, da ga je u znak priznanja i zahvalnosti podigla palim hrabrim i tako dalje borcima zahvalna otačbina.

Povrh ovoga komadića zemlje, povrh ovoga nekadašnjeg krvavog razbojišta, a sadašnjeg velikog groblja, kruže crni, raskomadani oblaci, iza kojih od vremena na vrijeme trenutačno zirne mjesec

i osvijetli tužne ove spomenike jedne tamne epizode u razvoju čovječanstva.

Vjetar huji.

Cestom u pravcu od Metza prema franceskoj granici miču se, poput kakovih sjena, četvorica ljudi.

Jedan medju njima je Stojan Mravić.

Preko mjesec dana putovao je od Hamburga i sad se evo približio cilju — još ove noći nada se prekoračiti njemačko-francesku granicu, a onda će biti kraj dosadašnjim patnjama. Ne će više morati strahovati, da li će moći dobiti prenoćište ili ne će li morati provesti noć pod vedrim nebom ili u zatvoru; ne će ga više mučiti glad.

Ah, kako će to biti lijepo! Na vrijeme će dobiti hranu, imaće svoj krevet, dobiće čiste košulje i drugo odijelo. A za ostalo — lako! Zahtijevati od njega ne će i onako niko ono, što on ne može. A što bude mogao, rado će učiniti. Svakako će mu biti bolje nego sada. Stotinu puta bolje! Upoznaće novi svijet, nove ljude. Nauči će strane jezike . . . Poteškoća će biti, dabome, ali to će se već svladati.

A ovi njegovi pratioci . . . eto, i oni idu onamo, a čini se, da im nije takova nužda kao njemu. Zašto oni idu? Eto, ovaj ridji s bradicom, zašto on ide? Veli, da hoće vidjeti Afriku. Ali laže, to ne može biti razlog. Pa onda ovaj mali, zdepasti konjušar, zašto on ide? Kad ga pitaš, veli, da ni sam ne zna. Ali i on laže. Onaj treći, što veli, da je poslužitelj, on jedini ima razloga. Pobjegao je iz tamnice, gdje su ga zatvorili na šest mjeseci radi oskvrnuća djeteta. Ali pitanje je, ne bi li i za njega bilo bolje, da je odsjedio svojih šest mjeseci. Možda i on laže . . .

Razmišlja tako Stojan Mravić i od časa do časa, kad vjetar oštrije zavije, pritegne jače oko sebe laki kaputić, koji, promočen kišom preko dana, počinje se već smrzavati i kočiti po rubovima.

Kakovi su to ljudi? pita se Stojan za svoje pratioce i laki osjećaj straha spopada ga. Sjeća se, kako se pred par sati upoznao s njima na herbergu u Metzu i kako su mu povjerljivo rekli, kamo su naumili. Onaj ridji zna put, on zna, gdje treba zaobići, da se ne susretnu sa žandarima. To mu je rekao sam, a i ona dvojica rekoše mu tako. Ali kako to, da su se oni tako lako njemu ispovjedili i povjerili i uzeli ga sa sobom? Nemaju li možda kakovih drugih namjera, da ga zavedu kamo i možda — ubiju? . . .

Poput groma iznenadi Stojana sred ovoga njegova razmišljanja jedan uzvik.

— A jao, a jao!

Mali konjušar držao se rukama za trbuh i previjao se od bola.

— Šta je?

— Omaklo mi se i pogutnuo sam duhan, pa me sada trbuh boli.

— Aha!

— A jao, jao! dreknu konjušar još jače i potrča u stranu.

Ovi Nijemci žvaću duhan baš kao i naši seljaci, nastavlja Stojan dalje misliti, nakon što se malo oporavio od straha. Razlika je samo u tome, što se ovdje žvaće posebna vrsta duhana, a kod nas baguš. U toliko su valjda Nijemci kulturniji . . .

— Sad je sve u redu, veli konjušar dotrčavši za njima. — Hej, ti, daj mi malo rakije!

Ridji mu dodade veliku bocu sa rakijom, što su je sva četvorica zajednički kupili, „da se ne smrznu“, kako je konjušar rekao, predlažući to. Napiše se redom sva četvorica.

Vjetar bije i zavija. Žice na telegrafskim stupovima duž ceste bruje.

— Na lijevo! veli ridji i skrenu s ceste u polje. — Ondje je naprijed stražarnica. Mi ćemo je zaobići. Ako nas ipak žandari opaze, bježimo. Oni će pucati, ali jedva da će pogoditi u mraku. A dugo ne će htjeti za nama bježati.

Govorio je to s primjetnim uzbudjenjem, a iz naglaska razabiralo se, da nije Nijemac, već po svoj prilici elsaški Francez.

Skrenuše s ceste i podjoše poljem, spuštajući se u jednu dolinicu. Valjalo im je da prijedju brežuljak, što se pred njima uzdizao, a onda su se opet mogli vratiti na cestu, te poći dalje. Na samoj granici bilo je lako — tu ih niko ni za što ne pita. A na franceskoj strani ni nema stalne straže, kako je ridji uvjeravao, a baš i da ima, to bi njima samo dobro došlo: dali bi se uapsiti i ne bi morali sami putovati do prve vojarne, već bi ih lijepo dopratili.

— Polako! Pazite, ovdje je grob! veli ridji spotaknuvši se o jedan krst na grobu. Išao je dalje, spotičući se i posrćući preko neravnog polja, preskačući preko lokava i grobova, a za njim su pristajala trojica mu drugova, nijemo slušajući njegove uzvike i opomene.

— Mrtvi ne ustaju! veli onaj, što se izdavao za poslužitelja, kao da govori nekom nepoznatomu.

— Ne! odvraća mu ridji. — A i da ustaju, mi

ih se nemamo razloga bojati. Nama oni ne bi ništa učinili — mi nijesmo skrivili njihovu smrt.

— Mnogo ih je ovdje! veli konjušar s uzdahom i nekako zamišljeno.

Stojanom Mravićem ovladao je neodredjeni osjećaj straha. On stupa bojažljivo. Plaši ga svaki kret, svaki šum. Žaca se od pucketanja suhoga granja pod svojim nogama. Stupajući po granju, pričinja mu se kao da stupa po kostima ovdje poginulih vojnika. Kad bi zagazio u koju lokvu, te mu kroz poderane cipele doprla voda do smrznutih nogu, onda mu se pričinjalo, kao da gazi po toploj krvi ljudskoj.

— Minuli smo mimo stražarnice, veli ridji, uzdahnuvši duboko. — Nijesu nas opazili. Iza ovoga brežuljka povratićemo se na cestu.

I on zastade, izvadi bocu s rakijom, otpi malo, pa dodade drugima.

Krenuše opet dalje i domala izbiše na cestu.

— Ah! ote se nekojima uzdah olakšanja.

Vjetar je još jače bijesnio. Blato po cesti bješe se već smrzlo, te se moglo lakše ići. Oblaci su još vazda visjeli pod svodom nebeskim i skrivali mjesec.

Na desno, u daljini, vidjela se neka okrugla svjetlost, koja je izgledala kao kakva krvava tačka.

— To je Sedan, rekao je ridji. — Tamo je bila ona čuvena bitka.

Niko mu ništa ne odgovori.

Stojan Mravić počeo je osjećati neodoljivu malaksalost, koja ga je sve više osvajala. Brujanje telegrafskih žica uspavljivalo ga je i omamljivalo. Legao bi, makar ovdje kraj ceste, i slatko zaspao. Od ranoga jutra ide on, a sada ne zna koje je doba

noći. Biće pomoći, misli on. Jeo je toga dana dva puta kruha i pokvarene kobasice i to je bilo sve. Osjeća posve dobro, da će doskora potpuno klonuti i morati zaostati iza ove trojice.

— Je li još daleko do granice? pita on s naporom.

— Nije, odgovara mu ridji. — Evo nas odmah, pogledaj ona dva stupa — to je granica.

— Još ću izdržati, misli Stojan Mravić, i osjećaj zadovoljstva i radosti prostruji njegovim od umora i studeni na pola obamrlim tijelom.

— Vive la France? viknu ridji veselim usklikom, kad minuše stupove na granici, oličene njemačkim i franceskim državnim bojama.

— Djeco, sad smo u Franceskoj, sad smo sigurni, nastavio je ridji oduševljeno. — Sada se ne moramo žuriti, možemo tražiti i prenoćište.

— Da, da, prenoćište, dodao je umorno i odobravajući Stojan Mravić.

I nakon što su prešli jedan dio puta, spaziše, nedaleko od ceste, veliki osamljen plast slame.

— Tamo ćemo, da se odmorimo, rekoše sva četvorica u jedan glas.

Stojan Mravić srušio se poput klade pod plast i odmah se predao snu, koga je u zadnjim trenucima nadčovječnom snagom svladavao. Ostala trojica čupala su iz plasta slamu, da je prostru po goloj zemlji, gdje će leći.

Doskora je nastao mir. Polijegali su i pozaspali. Čulo se samo oštro zviždanje vjetra.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

— Ustaj! Vikao je neko i drmao Stojana za rukav. Bio je to njegov ridji saputnik.

— Šta je?

— Ustaj, smrznućeš se!

Stojan je pokušao, da se digne, ali je osjećao, kako su mu noge ukočene, kako mu kod svakog kreta cijelim tijelom prolaze trnci.

— Diži se! viknu ridji ponovno.

— Ne mogu! reče Stojan, naprežući se, da ustane.

— Moći ćeš već, veli mu ridji, a onda viknu onoj dvojici: — Pograbite, pa ćemo ga protrljati.

I oni pograbiše Stojana, te ga sva trojica počeše nemilosrdno natezati za ruke i noge i trljati, tako, da bi mrtvac morao oživjeti.

Ispočetka je Stojan vikao i jaukao; no što je on više vikao, tim su ga jače trljali, te je naposljetku posve zaćutao i samo još muklo stenjao.

Napokon ga pustiše.

— Tako! rekao je ridji zadovoljno. — Sad smo njega oživjeli, a mi smo se pri tome malo ugrijali.

Stojan je još neko vrijeme ležeći nemoćno stenjao, a onda se polako diže i sjede.

— Bravo, bravo! odobravala su mu sva trojica saputnika, a ridji ga je potapšao od zadovoljstva po ramenu.

Još uvijek je bila tamna noć. Vjetar je duvao jednakom snagom.

— Vatre nam treba, veli poslužitelj. — Inače ćemo se opet smrznuti.

— Vatre, vatre! dodaje konjušar.

— Pa naložimo vatru, veli ridji i užgavši šibicu potpali njome plast.

— Šta to činiš? pita Stojan, koji je došao malo k sebi, zaprepašćeno.

— Vatru ložim, da se ogrijemo.

— A ako dodju seljaci ili straža?

— Tim bolje za nas. Odvešće nas u zatvor, a tamo će nam biti toplo i hraniće nas. Kad čuju, da ćemo u Afriku, još će nas lijepo dočekati.

— A ako seljaci dodju, pa nas istuku? pita konjušar.

— Ne će. Francezi su kulturan narod, veli ridji s nekim samosvjesnim uvjerenjem.

— Ne gori tvoja vatra, reče nakon izvjesne stanke porugljivo poslužitelj.

— Palite s više strana! viknu ridji ljutito, te potrča sam oko plasta, paleći šibice, koje mu je vjetar odmah gasio, i potpaljujući s naporom čvrsto sadjevenu slamu.

Ponajprije su počeli lizati uz plast mali plameni jezici, rastući od časa do časa i stapajući se u jedno, dok konačno nije buktala velika vatra, iz koje se izvijao visoko u zrak ogroman plamen, sukljajući i pršteći varnicama u mrak i povijajući se lako prema vjetru, sad na jednu, sad na drugu stranu.

U mračnoj noći u žvižduk vjetra i buktanje vatre miješao se ovdje glasni razgovor četvorice putnika, četvorice izopćenika iz ljudskoga društva, koji su grijali promrzla i obamrla svoja uda, dajući glasnim uzvicima izražaja svome zadovoljstvu.

Vjetar žviždi, a vatra bukti. Mrak obavija zemlju, iz koje kao da dopire neki šapat, neki uzdasi, neko muklo stenjanje. Ta je zemlja živa. Obavita tamom, govori nam o patnjama i suzama onih, koje u sebi skriva; o stradanjima i robovanju, o gluposti i neznanju, o požrtvovnosti i zločinima onih, koje na

sebi nosi. Govori nam jasno i razumljivo. Ali mi smo i gluhi i slijepi, ne vidimo i ne čujemo. Valjamo se na svojim ležištima i patimo se u svojim mučilištima, ne videći ništa osim svoja uda i ne čujući drugo, do li zveket naših okova.

A ipak smo ljudi!

Vatra je gorjela, plamen je sukljao, varnice su vrcale u tamnu noć. Izgledalo je, kao da se ovdje doprinosi žrtva božanstvu kakvome.

Četvorica putnika grijali su se.

No prije nego što je vatra počela jenjavati, začuše se u blizini koraci i kad se putnici okrenuše, zabljeskaše prema sjaju vatre puške, iza kojih su se raspoznavale uniforme franceskih žandara.

Čuo se kratak, oštar, zapovjednički glas, na koji je ridji podigao ruke u vis, a isto učiniše i ostala trojica njegovih saputnika.

Najprije ridji, a onda sva četvorica zagrajaše složno:

— Afrika! Alžir! Afrika!

Žandari im pretražiše džepove, i ne našavši ništa, osim kod jednoga praznu bocu od rakije, pozvaše ih, da podju s njima.

Sva četvorica poslušaše, a ridji je podigao još šešir u vis i zaviknuo glasno:

— Vive la France!

*

Deset dana kasnije vozio se u vagonu osobnoga vlaka, koji je jurio u Marsilj, Stojan Mravić sa trojicom svojih saputnika od prije, i množinom drugih, koji su svi bili odredjeni za vojnike franceske legije stranaca u Alžiru.

Gledao je kroz prozor vagona. Ispred očiju

nizala su mu se polja, zasadjena najviše vinovom lozom, gusto zbijene i lijepo uredjene naseobine i varošice lijepe Franceske. On je sve to gledao, ali je mislima bio daleko, tamo na obali Kupe, u svom seocu, gdje u malenoj kućici gospodari, poput kakove vladarke njegova stara, dobra majka, nad čitavom četom družine — djece svoje, a braće i sestara njegovih.

Da mu je sada samo trenutačno biti s njome, da se oprosti... da joj poljubi uvenulo milo lice, i osušene staračke ruke... da joj kaže zbogom za vazda!

Postade mu oko srca teško. I da bi se svladao i razbio misli, što ga muče, obratio je pažnju razgovoru svojih saputnika.

Jedan je namršteno, ljutito nešto objašnjavao:

— Što trabunjaš! Ja idem zato u Afriku, jer sam ovdje progonjen od ljudi, poput divlje zvijeri. Ne dadu mi raditi, ne dadu mi živjeti. A znam, da je isti slučaj kod većine vas, što sa mnom idete. Ovdje su nas progonili, a u Africi ćemo mi progoniti druge. A to sve za koru kruha, prijatelju! A širenje civilizacije, kako li si rekao, pusti na stranu. To su priče. Civilizacija se ne širi puškama ni bajunetama, a ti i ja nijesmo baš ni najsposobniji, da je širimo.

Vlak je jurio jednakom, odmjerenom brzinom i nosio ove ljude, koji su u sebi skrivali mnoge i ne male sposobnosti, razorene nade, tragedije života i obilje znanja, k nepoznatoj i neizvjesnoj sudbini — u Afriku!...

NA VISINI MEDJU BOLESNICIMA.

Priča bolesnog radnika.

Na jednom uzvisitom proplanku zagrebačke gore koči se lijepa bijela kuća, u zatišju, zaštićena velikim bukovim stablima i strmim brijegom sa jedne strane, a s druge se otvara prekrasan vidik na Zagreb i posavsku ravnicu. Kao kakvi vilinski dvori stoji ona ovdje u šumskoj pustoši, i začudjeni putnik pita se, otkud i čemu ova zgrada ovdje. I doznaje, da je to lječilište za tuberkulozne bolesnike, koji poput duhova promiču svojim oronulim pojavama ovuda izmedju stogodišnjih stabala.

Boraviti u ovom lječilištu, nazvanom Brestovac, nekoliko tjedana znači proživjeti čitav zaseban život. Sušičavci su posebna vrsta ljudi. I jednako su interesantni oni, koji nikako ne će da su bolesni, već samo malo „prehladjeni“, kao i oni, koji vas uvjeravaju, da im je preostala još samo četvrtina pluća — „pirim na zadnju škulju“.

Bolestan čovjek nepotpun je čovjek. I nesretan. To se najbolje vidi kod tuberkuloznih. Sve su to ljudi vanredno osjetljivi i razdražljivi. Prividni mir i flegmatičnost pojedinaca nije drugo, nego posljedica samodiscipline — „doktor je rekao, da se ne smijem uzrujavati; to mi škodi“. I on se zbilja ne uzrujava, već se grize u sebi, „gifta se“, kako se to po domaće, zagrebački, veli. Smeta mu svaka sitnica; smeta mu kamenčić na putu; smeta stablo koje mu priječi izgled — sve mu smeta. Ljuti se na služinčad, koja mu ne poklanja dovoljno pažnje, na jelo, jer nije dosta slano; na netočnost, ako smjesta ne dobije što poželi. Nepovjerljiv je prema

svima i svakome: mrzi sve, čime se manifestuje snaga i zdravlje. Mrzi ljude, jer im zavidja; mrzi život, jer strepi i čezne za njim.

Jedna je jedina ličnost, koja kod tuberkuloznih — a vjerojatno i kod svih bolesnika uopće — uživa autoritet i neograničeno povjerenje. To je liječnik. Što god on uradi i kaže, sve je dobro. Ljudi — bolesnici — koji sve i sva raščinjaju, koji zlo vide i tamo gdje nikakova zla nema, primaju sve riječi i odredbe liječnikove bez ikakovog kritičkog rasudjivanja, bez i najmanjeg otpôra. Pohlepno primaju svaku njegovu izjavu o svojoj bolesti i tumače ovakove izjave beziznimno u svoju korist. To im doduše nije teško, jer takove izjave obično su prema tome udešene. Ako se koji bolesnik izrazuje loše o svojoj bolesti, čini to samo pred liječnikom i s jedinom namjerom, da dozna mnijenje njegovo, da dobije utjehu ili potvrdu svoga zla naslućivanja. Tuberkulozni bolesnici su ljudi, kod kojih su čovječje slabosti potencirane; koji su nesretni, jer su izgubili nadu u život i jer ne mogu živjeti punim životom.

Položaj lječilišta i način života u njemu, djeluje blagotvorno na ove nemirne i razdražljive duhove, na njihovo bolesno snatrenje i tjelesnu klonulost. Svakom pojedincu omogućeno je, da se preda potpuno samome sebi, ili da traži dodira sa sebi srodnima, ako mu osamljenost ne prija. Pošto je najveći dio bolesnika iz Zagreba, omogućeno im je dnevnim dolaskom kola i telefonskom vezom, da su u stalnom dodiru sa svojim porodicama, roditeljima i znancima. Okolica lječilišta pruža im mogućnost razonodjenja ugodnim šetnjama i pre-

krasnim vidicima. Ko može zaboraviti one divne izglede sa visova sljemenskih na Zagorje i Posavinu — tamo čak do štajerskih Alpa na jednoj strani ili bosanskih gora na drugoj. Ili ko da zaboravi na kišne dane, kad se nad Sljemenom vuku crni, raskomadani oblaci, poput kakovih ogromnih plahta, tako polako i tako blizu, da bi ih skoro rukom dohvatio!

A tek večeri sljemenske! Na podanku brijega, dolje nad Zagrebom diže se pred veče polako plašt plavkaste maglice, koja sve malo po malo sakriva našim očima panoramu Zagreba. A onda, najedanput, kroz maglu i sumrak, zasvjetluca tisuće žarulja — osvijetljeni Zagreb sa svojim manje ili više blatnim, manje ili više prašnim ulicama, sa svojim ukusnim ali za stanovanje nepraktičnim zgradama i školjama, sa svojim prolaznicima većinom boležljivog i zakržljavjelog izgleda, sa svojim ljubavi željnim pucicama i zabrinutim mladićima, sa svojom oskudnom raskoši i općenitom bijedom, sa svojim velikim željama i malenom snagom . . .

Drhtavo svjetlo žarulja probija se kroz maglu, osvjetljuje ju i bojadiše ružičasto, te se na mahove pričinja, kao da dolje gori kakav veliki oganj ili kao da je to krvava rana na grudima majčice zemlje . . .

A gore na Sljemenu leže u naslonjačima poredjanim u jednom redu pred ležaonom bolesnici, leže svoje odredjeno vrijeme, do devet sati, i zure u taj Zagreb, ili u zvijezde, ili žmure, ili su obratili svoju pažnju čemu drugome.

Do njih dopire šum lakog povjetarca, koji se igra lišćem mnogobrojnih stabala, što čini ugodnu

prekrasuu glazbu, u kojoj bolesna mašta tuberkuloznih uživa, stvara si mile predočbe, sluša ono što želi i za čim čezne. Dogadja se ali, da gdje u blizini zakriješti sova i svojim krikom prene bolesnike iz njihovog snatrenja, dovede ih zbilji i žalosnoj spoznaji njihovog stanja. Čuti sovu nije dobro, to znači nesreću.

„Neko bu vumrl", veli neka djevojčica na jednoj strani ležaone, nakon što je sova zakrieštala.

A kao za odgovor joj čuje se sa više mjesta duboko muklo kašljanje — onakovo, nad kojim seoske bake, kada ga čuju, važno zakimaju glavom.

A jutrom tek kako je na Sljemenu: kada izlazeće sunce osvijetli najprije njegove visove, kada se ptičice dignu sa svojih ležaja i upriliče koncerat, koji je tako lijep i tako skladan, kao da njime ravna kakov čuveni glazbenik, kakov Puccini ili Verdi! Kada se rosne krošnje stabala kupaju u blagom sunčanom sjaju!

Pa i bolesnici su jutrom nekako drukčiji: veseliji su i razgovorljiviji. Čine primjetbe o vremenu, pričaju svoje snove, pričaju koješta; konstatuju, da im je bolje i računaju za koliko bi vremena mogao koji ozdraviti, da se ovako sistematski liječi. Očekuju nestrpljivo kola iz Zagreba, koja donose na razglednici njemu pozdrav od nje i njoj od njega, ili ocu vijest o porodici, ili prijatelju vijest od prijatelja. Pa i oni, koji ništa ovakog ili sličnog ne očekuju, isto izgledaju željno poštu: njima donosi novine, kojima će se par časaka zabaviti i doznati, šta se tamo dolje pod njihovim nogama, u svijetu, dogadja.

Život u lječilištu nije ni inače pust Bolesnici

se brzo medjusobno upoznaju, brzo prilagode propisanom načinu života, te su doskora, kao jedna porodica: uzajamno doznaju jedan drugome za tajne, te se uzajamno ogovaraju, kako je to već obično kod besposlenih ljudi. Ali to nikada ne ide tako daleko, da bi jedan drugome škodio. Sklad se nipošto ne smije narušiti, čak ni onda, kad je ljubav po srijedi. Da, ljubav. Naime kad se dvojica u jednu zaljube. Jer kao sva živa stvorenja i tuberkulozni se zaljubljuju — dapače više nego drugi. Zaljubljuju se i u samom lječilištu.

Ni bolesna pluća, ni doktorove injekcije, ni strogi kućni red ne može to spriječiti. Ovakova tuberkulozna sljemenska ljubav znade se poslije u Zagrebu pretvoriti u pravu ljubav sa svim njenim dobrim i lošim stranama; a i u takovu, koja svršava brakom. A to na posljetku, nije nikakovo zlo — šta je briga svijet, ako se dvoje sušičavih ljubi!

Tako se živi na Sljemenu. A kad počne lišće žutiti i opadati, kad nastupe hladni jesenji dani, odlaze bolesnici sve jedan za drugim. Rastaju se potišteni, sa zlim slutnjama, kašljucajući. Rastaju se različitim brigama i različitim nadama, a svi sa jednom željom: da nastupajuća zima što skorije mine. Rastajući se obično vele:

„Ko zna da li ćemo se opet kada vidjeti"...

PROMAŠEN CILJ.

Medju mnogima, koji su razbijali glavu pitanjem, šta će od mene biti, bio je i moj stric Petar, dobričina i poštenjak, koji je cijeli svoj život proveo u radu i jadu, brineći se za mnogobrojnu djecu, svoju, a neki put i tudju, kao u ovom slučaju za mene.

On je tvrdio, da je mene bog poslao njemu za neku kaznu, da okaje neki teški grijeh, što ga je počinio ili on sam ili neko od njegovih predaka.

Jer ma šta ja učinio, on je nalazio, da je loše učinjeno. Njegove namjere nikada nijesu bile u skladu sa mojim željama. Razumljivo je, da je tu onda dolazilo do sukoba, kod kojih sam ja, dakako, izvlačio tanji kraj.

Ali — prekrijmo to velom zaborava. Jer niti je osobito interasantno, niti se ja želim ispovjedati, kad društvena pristojnost zahtjeva, da o sebi ne smiješ dobro govoriti. Ispričaću zato nešto, gdje je slučajnost bila odlučna, gdje sam ja više bio, da tako rečem, žrtvom slučaja, te radi čega mi se ne može sa nikojeg gledišta ni prigovoriti, niti šta predbaciti.

Pričaću naime, zašto nijesam ostao kod Bugarâ baštovana.

Moj stric odabrao mi je da učim nekoliko zanata. Ja sam se, dakako, pokorio svakoj njegovoj želji i prihvatio se posla, koji mi je namijenio. Ali samo za neko vrijeme. Jer čim sam se uvjerio, da namijenjeni mi posao ne odgovara, bilo zato, što sam morao pomagati majstorici u poslu oko djece i u kuhinji, ili zbog dugog radnog vremena

ili radi majstorove grubijanštine, ili bilo radi čega drugog — ja sam ostavio i majstora i zanat. Dakako, da je uvjek zatim bilo obračunavanja i nemilih prizora sa stricem; ali ja sam na kraju krajeva ipak uvijek ostao pobjednikom.

— Ne ćemo više tako! rekao je stric odlučno, kad sam opet jednom pobjegao od majstora, i to od nekog pekara, koji je htio da spavam na peći, što ja nikako nijesam mogao, jedno zbog vrućine, a drugo zbog mnogobrojnih žohara. — Ne ćemo više tako! ponovio je prijeteći. — Ja ću tebi već zasoliti čorbu!

No stvar nija bila tako strašna, kako sam u prvi mah naslućivao. Imao sam postati baštovanom. To je imala biti kazna; ali ja u tome nijesam mogao vidjeti kazne. Nijesam pravo razumijevao zluradost moga strica, jer sam nalazio, da je saditi kupus, krompir i ostalo povrće isto tako koristan posao kao i mijesiti hljeb.

Stric me je poslao Bugarima baštovanima, koji su imali u zakup jedno oveće imanje, obradjivali ga i plodove prodavali na trgu u našoj varošici.

Njih je bilo osamnaest razne dobi i uzrasta; ali svi jaki, zdravi, radom očeličeni. Stanovali su u takozvanim zemunicama; to su u zemlji iskopane jame sa slamnatim krovom podignutim na četiri stuba. Tri takove jame — jedna za stvari i posudje, a dvije za prenoćivanje — bile su njihovo prebivalište. U tim jamama i oko njih provodili su rijetke slobodne časove svoga života; u njima su se, na slami, odmarali od teškog i napornog rada. Kasno u jesen odlazili bi sa prištedjenom zaradom — kukavnom nagradom za njihov trud i

stradanje — k svojima u Bugarsku, na tri četiri mjeseca, da se rano u proljeće opet vrate na ponovni rad i oskudijevanje. Živeći tako, oni su bili srasli sa zemljom; njihov život nije poznavao druge svrhe osim obradjivati i njegovati zemlju.

I to ne svoju, već tudju unajmljenu zemlju!

Mene su primili dobro, prijateljski — kao sebi ravna.

— Naš si čovjek sada! rekao mi je jedan izmedju njih, Dimitri, koga su svi slušali. — Momče je to! dodao je okrenuv se svojima i potapšao me po ramenu.

Time sam bio uveden u njihovu, da tako rečem, porodicu. Uveden sa svim dužnostima i sa pravom na neku novčanu odštetu, koju je stric ugovorio; a ne na jednak dio od čiste dobiti, kao što je imao svaki od njih.

I počeo sam nov život kao član te nevoljom sastavljene bugarske zadruge, život, o kome se nema mnogo šta reći.

— Rabotaj bre! dovikivao bi mi Dimitri, ako sam zaostao kod kopanja iza drugih. — Rabotaj bre! ozvanjalo mi je u ušima: kod rada, na svakom koraku, čak i u časovima odmora.

I ja sam rabotao, š njima zajedno, rabotao od jutra do večera, od zore do mraka; nekiput i noću, po mjesečini. Kad se danas sjetim, sve mi se pričinja kao neki san. Ljudi mogu mnogo podnijeti, mnogo izdržati. Konj mora imati svoj odmor i vremena za hranjenje; a čovjek — čovjek uskraćuje sebi ono, što životinji nikada uskratiti neće!

Kuhano smo jeli bar jedanput dnevno. Papa-

zjaniju. To je osobito jelo: trideset, po prilici, litara vode, u nekom velikom kotlu, u to pregršt dvije soli, isto toliko mljevene paprike, pol kilograma masti ili kilogram slanine, i onda otpatke svakovrsnog povrća — eto, to je, uz kruh, bila naša svakidnevna hrana.

Pa i ovako živeći, mogu ljudi biti veseli i zadovoljni. Mogu. Naš je život trajao tako — danas, sutra, neprekidno. Sastojao se u radu i samo u radu.

A onda je, sred te jednoličnosti, nadošao za mene preokret.

Nekom prilikom, ne znam više kako, otkrio je Dimitri, da imam sposobnost za prodavaoca. I postavio me medju piljarice na trg, da prodajem luk, krastavce, salatu, paprike i druge proizvode sa našega polja. Tako je igrom slučaja dan drugi smjer mome životu; no to je ujedno bilo i uzrokom, da sam opet nanovo izbačen iz kolotečine, ne znam već po koji put, — opet sam jednom promašio cilj.

A ovaj put je to bilo tako jednostavno i sasvim slučajno.

Ja sam povjerenu mi dužnost vršio na zadovoljstvo cijele zadruge, u tolikoj mjeri, da su mi doskora sve piljarice na trgu bile otvoreni neprijatelji, što mi je, dakako, bilo dosta neugodno. No za tu neugodnost odštećivali su me moji Bugari većom pažnjom, olakšicama kod rada i povjerenjem.

Uspjeh moj toliko je osmjelio Dimitra, da je zadruzi predložio, neka bi ja neprodano povrće i sve što stanovnici varošice nijesu htjeli ili nijesu mogli pojesti, dakle luk, salatu, krompir i ostalo,

rasprodavao po obližnjim posavskim selima. Dakako, da je to bilo prihvaćeno, i ja sam jednoga dana sa natovarenim kolima zelenja krenuo od sela do sela.

Ne ću pričati neugodnosti, što sam ih na tom putovanju doživio, počam od strke seoske dječurlije i bijesnog laveža pasa, pa do porugljivih povika seoskih domaćica. Spominjem samo, da od moga trgovanja nije ništa bilo niti moglo biti: seljaci nikako nijesu htjeli kupovati luk i krompir, naprosto zato, jer su sami svega toga imali.

Moje putovanje i trgovanje imalo je tako svršiti potpunim neuspjehom. No — sada dolazi slučajnost, na oko sretna slučajnost, i spašava me.

— Ribe, ribe! Friške ribe! vikao je čovjek na kolima, vozeći mi se u susret sa protivne strane sela, u koje sam baš ulazio.

Kad je prispio prema meni, zaustavi kola:

— Šta voziš prijatelju? pitao je.

— Krompira, luka, paprike, krastavaca . . . nabrojio sam mu. — A ti?

— Ribe, lijepe savske ribe.

Raspitasmo se medjusobno o uspjehu prodaje.

— Ni vrag ne će ništa da kupuje! tužio se. — A ne tražim baš novaca, dajem ribu i za slaninu, za krompir, kukuruz . . .

— Oho! začudio sam se ja takovome trgovanju i odmah mi sinu misao, da mu ponudim svoju robu u zamjenu za njegovu. Ribu ću u varošici lakše prodati nego luk, mislio sam.

— A što ćeš mi nadoplatiti? pitao je, kad sam mu predložio, da trampimo.

O plaćanju kakvom s moje strane nije moglo

biti dakako ni govora. Zato smo cijenkali i konačno se nagodili, da mijenjamo robu za robu. Pretovarismo zelenje u njegova, a ribu u moja kola.

On se vrati otkuda je i došao; a ja, veseo i zadovoljan, krenuh natrag u varošicu.

I ovdje me, sada, stiže nesreća.

Na trgu mi rekoše, da je riba pokvarena, da zaudara, oduzeše mi je i baciše u vodu, u riječicu, koja varošicom protječe.

Ja sam bio uništen — kao bogataš, koji je jednim udarcem izgubio sav svoj imetak.

A zatim sam, potišten i praznih ruku, pošao Bugarima, da im referiram o svome neuspjehu.

— Bre, bre-e, bre-e-e! čudili su se ispočetka; a kad razumješe, da je sve propalo, digoše upravo paklensku galamu. Siromašni ovi ljudi vidjeli su samo svoj gubitak i ništa više.

Ja sam se u pravi čas udaljio.

Stricu više nijesam išao, nijesam se usudio; a ni Bugarima se nijesam vraćao. Pošao sam svojim putem — sâm bez skrbnika.

I, eto, tako se dogodilo, da nijesam ostao kod Bugarâ baštovana.

NEUSPJELA NAMJERA.

Nema ništa kukavnije, nego kad jači napadne slabijega.

O tome sam bio svijestan, dok još nijesam znao lijepo sredjenim riječima dati izražaja svojim osjećajima i mislima, dok sam, kao mališan, igrao se po tratini očinskoga dvorišta ili trčao preko polja i livada rodnoga mi sela.

Već tada sam vidio kod pasa, da veće ne udara na manje, ni onda, kada je po manjem i slabijem napadnuto, već najviše ako napadača onako s visoka pogleda.

A poslije sam čuo i uvjerio se, da je dosta baciti se na zemlju, leći, ako te ma i najbješnje pašče napadne, pa si spašen, neće ti tada ništa.

Pas je plemenit i ponosan, pa štedi pobijedjenoga i ne napada slabijega.

Tako bi moralo biti i kod ljudi. I tako je zbilja u zdravom instiktu njihovom. Pa, ipak su u tom pogledu — ljudi gori od pasa.

Gori su, jer jači napadaju slabije, imućniji izrabljuju siromašnije, učeni se koriste neznanjem neukih, oružani ubijaju neoružane i nemoćne, silnici tlače bespravne.

Tako je u životu pojedinaca, u životu porodice, u životu društva i u životu narodâ.

Ljudi se stide, da je tako. Zato su izumili religije, zakone, moral, i stotine opravdanja za svoja zlodjela, skinuli odgovornost za njih sa sebe i naprtili je nekome nepoznatom, za koga tvrde, da je uzročnik njihovog bivstvovanja.

Ali zlo nijesu otstranili. Ono postoji i nadalje, te biva za najveći dio ljudi sve teže i sve nesnosnije.

Ja sam ga osjetio s dosta loše štrane, i na način opasan mome opstanku na zemlji, još prije no što sam prispio u Hamburg i odlučio poći u engleskoburski rat.

Nije mi dakle opasnost rata izgledala najstrašnijom. Osim toga bio sam tada u dobi, kada se čovjeku sve pričinja mogućim i dostiživim — mladić u dvadesetim godinama — i povrh toga nalazio sam se u stanju, iz koga mi je svaki izlaz bio dobar i prihvatljiv: nakon višemjesečnog pješačenja, tražeći zarade, bio sam bez sredstava, bez rada, i skoro bez odjeće.

Dakako, da sam se divio Burima i njihovoj junačkoj borbi; dakako da sam mrzio engleske zavojevače, koji poput razbojnika i lupeža upadoše u tudju zemlju, da je opljačkaju i narod zarobe. Ovdje je udarao jači na slabijega, i to sto puta jači — nasilno, brutalno, bez isprike i opravdanja, jedino pozivom na pravo jačega.

Razumljiva je dakle bila, iz svega toga, moja velika mržnja na engleske pljačkaše i živa želja boriti se na burskoj strani protiv njihovih nadmoćnih evropskih neprijatelja.

Ali — u Južnu Afriku mogao sam doći jedino kao engleski vojnik. Englezi su kupovali konje i unajmljivali ljude, pa ih slali na južno afričko bojište, da se bore za povećanje bogatstva njihovih kapitalista. Kod konja su gledali, da imadu čvrste noge i da su izdržljivi, a kod ljudi da imadu jake mišice i da su zdravi — za ništa drugo nijesu pitali.

Moj plan bio je brzo gotov: otići i ponuditi se za vojnika Englezima, pa onda u Africi, kod prvog okršaja, prebjeći Burima! . . .

Imao sam saputnika — našli smo se u nekom pruskom radničkom konačištu — prijatelja Šacu, otuda negdje iz Srijema. Bili smo u jednakom položaju, i on je odmah pristao na moj predlog.

Nakon što smo naše, da tako rečem, cipele, odnosno njihove pojedine dijelove spojili i povezali špagom, u koliko je to bilo moguće, i nakon što smo još jednom pokušali izbrisati sa naših odijela — tako ih se mora nazvati — tragove prenoćivanja po ledinama i štalama, podjosmo engleskome konzulu.

Jedva nam je uspjelo doći pred njegovu ekselenciju. Onaj, što nas je imao najaviti, pogledavao nas je sumnjivo i kojekako se izgovarao. Na mene je učinio dojam, kao da nas se boji i da je na sve spreman. Držim, da je to bilo radi naše vanjštine.

Meni je iz pojmljivih razloga neprilično govoriti o našoj vanjštini, zato ću se ograničiti na najnužnije. O odijelu sam već govorio, to dakle otpada. Uzrastom smo bili obojica preko propisne visine samo je Šaca bio za dva prsta niži od mene, a po dobi za godinu dana stariji. Brkova nijesmo imali ni jedan ni drugi, ne zato, što bi ih brijali, već nam, kao za pakost, nisu htjeli narasti. Kad još spomenem, da su nam se na licima jasno opažali tragovi šestmjesečnog hranjenja kruhom i kojekakovim kobasicama, onda sam, mislim, rekao sve što je potrebno.

Ne tvrdim, da smo u ovakovome stanju ličili na ratnike; ali — volja je bila tu, da, volja . . .

Njegova ekselencija pitala nas je šta želimo. Šaca mu je objasnio i naročito naglasio našu spremnost, boriti se u redovima engleskih vojnika.

— Hm! kimnula je važno njegova ekselencija. Meni se pričinilo, kao da je taj dobro ugojeni Englez u tome času zaškiljio na jedno oko ispod svoga zlatnoga cvikera.

— I vi hoćete da se borite sa Burima! rekao je osobitim naglaskom i pogledao nas letimično od glave do pete.

Šacu to nije ni malo zbunilo. On se požurio, da mu odmah potvrdi e smo mi zbilja spremni boriti se proti Burima.

— Žalim, reče njegova ekselencija hladno. — Rat se skoro približuje svome kraju. A inače ima Velika Britanija dovoljno vojnika. Žalim! ponovi otmjenom učtivosti.

Mi smo bili poraženi, te se za čas ne znadosmo snaći. Pošli smo čvrstom nadom, da ćemo naumljeno postići; a sada, eto, ovakav svršetak! Stajali smo neodlučni.

— Ako hoćete, možete poći u Kanadu, reče nam Englez nakon male stanke promatrajući nas pozornije. — Morate samo svaki naći po jednu djevojku, koja će htjeti poći s vama.

— Kako? pitao je Šaca skoro užasnuto.

Englez nam objasni, da u Londonu ima neka liga za naseljivanje Kanade. Ako hoćemo poći u Kanadu i naseliti se tamo, on će se pobrinuti za prevoz do Londona, a tamo će se liga dalje za nas brinuti i opremiti nas u Kanadu, gdje ćemo

besplatno dobiti zemlju i sve što treba za njeno obradjivanje. Samo je potrebno da imamo supruge, jer to je glavni uvjet.

— Nadjite dakle svaki sebi djevojku, jednu žensku. Ovdje vam to neće biti teško — završila je njegova ekselencija ispativši nas do vrata.

Kad smo se opet našli na ulici, ja sam rekao Šaci, da je konzulov savjet dobar i da ga trebamo poslušati.

Ali Šaca je žalosno zavrtio glavom. Pogledao je vrške poderanih svojih cipela i krajeve otrcanih hlača, pogledao izlizane rukave svoga kaputića, promjerio jednakim pogledom mene, počešao se za vratom, pa još jednom zavrtio glavom i rekao:

— Ne, prijatelju, ovaki kakvi smo, ne možemo dobiti nikoje djevojke — ni za Pariz a kamo li za Kanadu.

Šaca je bio stariji i, kako je sam tvrdio, pametniji i iskusniji. Ja sam se podvrgao njegovom mnijenju. Morao sam, jer sâm nijesam znao šta drugo početi.

Danas uvidjam, da smo mi obojica bili tada i nepametni i neiskusni . . . Kanada je zato za dvoicu gradj ana siromašnija.

POKRAJ MORA.

Vicko Dujević, slagar, penjao se strmim, neravnim putem na Marjan, spotičući se o kamenje. Za njim je pristajao njegov drug, Mate Jurić, dug, suhonjav mladić, svaki čas kašljucajući i pljuckajući.

Vicko je poskakivao na svojim malim nogama, govoreći neprestano i mjestimice objašnjavajući pokretima ruke:

— Tako ti je to! I kod nas u Spljetu dade se živjeti. Vino jeftino. Curâ — da te bog sačuva! A nedjeljom i svecem možeš gdje te je volja: u Solin, u Vranjice, na Brač, ili se popneš na ovaj brijeg, pa uživaš.

Njegov drug, poguren, koracao je slušajući ga i od časa do časa ružno pominjući državu i općinu, koja ovakove putove ima.

Zastade, nasloni se na naslaganu ogradu od kamenja kraj puta, pa reče:

— Tako ti neba i zemlje, polako! Juriš, kao da nikad ne ćemo stići. A meni čitav koncerat u prsima.

I žestoko pljunu, a na bijelom kamenu ukaza se crvena mrlja.

— Vidiš li? Krv! Osam mjeseci već kašljem, pa još nijesam sve iskašljao. A baš se marljivo trudim.

— Trebalo bi da ostaneš malo u postelji. Morao bi da se čuvaš . . .

— Ne sačuva se! reče nemarno odmahnuvši rukom i ponovo teško zakašlja.

Pred njima, u podnožju, prostirala se uvala

spljetska, zaštićena s istoka planinom Mosor, a sa zapada morem. Laki je vjetrić raznosio ugodni miris čempresa i borja.

Sunce je zalazilo. Njegove sjajne zrake osjajivale se u stotine pruga na mirnoj površini morskoj.

Vicko i Mate prispješe na zaravnicu brijega, gdje se nalazila omala gostionica. Pred njom bješe poredano nekoliko stolova, za kojima su sjedili gosti, pijući vino i gledajući divnu panoramu Kaštelskoga zaliva, Spljeta i okolnih ostrva.

— Eno ondje Marina. Upoznaću te i s onim, što sjedi s njim. Kod njih ćemo — govoraše Vicko i uputi se k jednom stolu.

— Moj prijatelj i drug, Mate Jurić, reče Vicko pozdravljajući.

— Mijo Katić, reče Marinov prijatelj, pružajući Mati ruku.

— Drago mi je!

— Mi se poznajemo, je li? okrene se Mate Marinu. Marin Denić, šta?

— Posjednik.

— A, da! To je nasljedno zanimanje, kako li? A čime se bavite? Okrene se Mate novom poznaniku.

— Ja pravim bogove, reče ovaj važno. Od kamena, razumije se, nadodade motreći ga.

— Kipar, dakle.

— Vina! viknu Marin.

— Mislio sam, okrenu se Mati, da te je vrag već odnio; kad te ovdjen ne nadjoh. No, kako vidim, dobro izgledaš.

— Ne može biti bolje, odvrati Mate zlobno. Crven sam je li? Do mala ću pomodriti, a onda

pozeleniti. Ja, znaš, mijenjam boju, od vremena do vremena. A i to znači nešto; to ne može svaki.

Onaj, što pravi bogove od kamena, upita.

— Zbilja, šta vam je?

— Malenkost. Kašljem sukrvicu.

— Ja mu govorim, umiješa se Vicko, da ostane kod kuće neko vrijeme. To bi najbolje bilo. Da se liječi...

— Da, da! potvrdjivaše Marin.

Mate ih bijesno pogleda. Pomače se na stolici; pa glasom, koji je davao uzrujanost, reče:

— Ostavimo to, molim vas! Mene ti razgovori čine nervoznim. Ja sam se liječio i liječim se. Ovdje sam sad, da se proveselim malo. A sigurno i vi?

— Razumije se. Da pijemo. Zdravi!

Sjajna sunčana kruglja tonula je u more. Posljednje njene zrake pozlaćivale su površinu morsku i ožarivale lica prisutnih. Nekoje su strane dame klicale diveći se.

Kipar je zamišljeno gledao na zapad. Zalazeće sunce osvjetljivalo je svojim zlatnim sjajem njegovo puno, sanjarsko lice, na kome se odražavala snaga i život.

— Sunce zalazi. Kako je to veličanstveno! govoraše on. Koliko sam puta to gledao! A sad me vazda spopada tuga. Sjećam se svoje Marice. Mi bi ovako gledali zagrljeni u večer...

— Ima još Marica! reče Vice šaljivo.

Sušičavi dugonja prezrivo pljunu.

Njegovi bolešću razoreni živci razdražili bi se, kad bi čuo njemu nepoćudne riječi. U takovim

prigodama on bi kojim vanjskim pokretom ili kletvom dao oduška svom raspoloženju.

Kako su sebični ti stvorovi, ljudi! mislio je. Evo ovoga soma! On se divi prirodi, jer ga to podsjeća na njegovu Maricu. A ovi drugi... zašto su se popeli ovdje? Da naliju burak ili da se dive, ne radi prirode same, nego zato što znadu da je to zdravo; da će im od toga spasti salo i krv se obnoviti. Mješine! Ipak će ih djavo odnijeti.

— Kud vam je Marica? upita.

— Umrla.

— Umrla. Bah! Vidite, sunce i poslije nje isto onako zalazi i sija.

Pa kao s nekom pakošću doda:

— A i poslije vas će isto sjati.

Kipar ga pogleda ne rekavši ništa. On osjeti mržnju prema tom čovjeku. Njegovo lice, limunove boje, s upalim očima, oko kojih se razaznavao taman kolur, bješe mu odvratno.

— Čemu ti razgovori? reče Vicko mršteći se.

Marin se Denić pomače nervozno na stolici. Bješe to čovjek srednjega rasta; njegovo uzdignuto čelo, ispod koga se protezao kukast nos, odavaše čovjeka energična. Marin je poznavao bolesno raspoloženje svoga prijatelja, te je nastojao vazda da ga stiša.

— Čitao sam, reče on, u neku talijansku knjigu. Govori se ondje o tomu, da čovjek po više puta dolazi na svijet — vazda u drugom obliku. Reinkarnacija zove se ta nauka. Da mi je znati, u kakvom li ću ja obliku još morati doći.

— Ako bi u tom bilo istine, ja ću, vjerojatno, u obliku konja ili vola, reče Meat.

Kipar htjede reći, da bi to bilo posve umjesno, no uzdrža se.

Veseli Vice poče pjevati, što obrati pažnju ostalih gostiju. Marin i kipar prihvatiše. I Mate je gundjao, ali on do malo presta. Na licu mu se pojavi sumorna sjeta.

Jaki se muški glasovi razlijegali, nepravilno gubeći se u sumrak. Na podnožju su brijega, u Spljetu i dalje po Kaštelima, iskrsavale jedna za drugom male svijetle tačke. Pa i na površini morskoj pojavila bi se ovdje ondje po koja takova tačka: to marljiv ribar osvjetljuje svoju jedrenjaču.

Mate Jurić nije slušao, nije čuo ni pjevanja. On je razmišljao. Njegov um, njegovi živci neprestano su radili. Grozničavom brzinom dolazile su mu i iščezavale slike pred umnim očima. On je sredjivao u mozgu riječi, koje će za koju priliku reći; pratio prizore, koji se nigdje ne dogodiše; vodio dijaloge; osvećivao se; trpio. Ta silna napetost činila je, da je njegovo tijelo naglo slabilo, sagorjevalo pod žarom i snagom umnoga rada.

Vinom ugrijano društvo pjevalo je. Kipar je udarao prstima po stolu, davajući takt.

Mate zakašlja teško, muklo. Dohvati čašu, punu vina, pa iskapi.

Tako! Bar ću prije svršiti, mislio je. A i bolje je. Šta ću medju ovim nakazama, ljudima? Što je njima cilj, za čim teže? Što vidimo na svijetu? Neprekidni rad, pod čijim teretom malo ne svi skapavaju. A rezultat su toga rada predmeti, koji nam služe opet za rad ili za ubijanje, rijetko za zabavu, i proizvodi za hranu. I sve u svemu opet se svodi na borbu za kruh, za trbuh. A kako je

nečovječna ta borba! Koliko smo formula, zakona, religija izumili, da opravdamo zločine, koje dnevno činimo jedan nad drugim, jači nad slabijim, upućeni nad neupućenim!

Mjesec se lagano uzdizao. Mjestimice pojavljivale se zvijezdice, sve jedna po jedna, dok cijelo obzorje ne osuše. Podno, okolo brijega i u daljini, svjetucala su svjetla na ulicama, iz kuća, na brodovima, što je sve stvaralo čaroban prizor.

U luci se čuo otegnut pisak parobroda, odjekujući od brda i lagano gubeći se u noć.

— Polako reče Vice, lupnuvši rukom o sto, i kao kakvo brujanje čula se je pjesma:

... Glava klone, lice potamnjelo,
A kleca mi slabačko koljeno...

Mate se umiješa. Njegov je razbijeni glas kvario je pjevanje. No on je pjevao s oduševljenjem, gestikulirajući rukama i glavom. Svojom blijedom pojavom pobudjivaše sažaljenje; a razbacajući se ovako bješe gotovo odvratan.

— Bravo! Živjeli! — čulo se sa svih strana, kad prestadoše s pjevanjem.

— Šta se oni miješaju? Valjda ne pjevamo, da njih zadovoljimo? — reče Mato glasno.

— Ostavi se toga, pusti! govoraše Marin.

A kipar ga presiječe očima:

— Šta bi vi htjeli? Da ljudi začepe uši, — šta li?

— Htio bih, da ih vrag nosi, s vama zajedno, reče on izazovno.

Mijo skoči, no ga Vice i Marin zadržaše. Po-

miriše ih. Prinudiše ih, da se kucnu čašama i da nastave pjevanje.

Laki je vjetrić s mora rashladjivao vazduh. Gosti su se po malo razilazili.

Mate nije pjevao. Bolilo ga, da je uzrok neraspoloženju društva. Oni su zdravi, željni zabave, a ja... bolestan. Šta ću ja njima? pitao se. I pjevao sam! Ražalio se čovjek, što mora umrijeti. Fuj! i ja mislim, da sam bolji od drugih! Gromovi! Mješina sam, kao i ostali. Mješina — masa mesa, koja se kreće besvjesno, instinktivno, bez cilja, lijeno. I sad, kad je ta masa počela trunuti od ustajalosti, budjavosti, krivo joj je sve. Zadovoljila bi se možda, kad bi i drugi propadali. Sebičnost, gadna sabičnost! Cijelo biće, svaki atom diše mi sebičnošću, a ja se tješim, da nijesam kao drugi, da sam pojmio život! I još smetam ljudima u uživanju, dosadjujem im! Šta je moje znanje? Zbirka predrasuda ili nejasnih predstava o životu i o svijetu. A ja — ja šta sam? Nepotreban, suvišan komad pokućstva. Na teret sam sebi i drugima. Smrt je nešto najumjesnije i najpotrebnije na svijetu. A život... Šta je meni život vrijedio, a šta drugima vrijedi moj život?...

— Zdravo Mate! Pij! Kud si se zablenuo? reče Marin, kucajući o njegovu čašu.

— Nije kod kuće! dobaci kipar zlobno.

— Misli čovjek o poslu! reče Vice.

— Pogodio si! Da nemam stomaka, vjerojatno, ne bih nikad radio.

— Ta ti ne valja! uozbilji se Marin. Rad je svrha života. Raditi — to je poziv čovjekov.

— Ne kažem, da nije. Ali koja korist meni, da je tako? A šta sam ja do sad zapravo uradio?

— Mnogo! javi se Vice važno. — Naš je rad od velike potrebe i koristi za svakoga, za cijelo čovječanstvo. Mi našim radom pomažemo širenje prosvjete.

— Jest, jest! Tako se kaže. Ali u stvari je ovako: Ja dnevno prevrćem, sastavljam i rastavljam olovna slova i uzgred rečeno, kraj toga skapavam. Rezultat toga rada su knjige i novine, koje mute pojmove pojedincu i šire razdor medju gradjane. I pošto su tako svoju svrhu ispunile, upotrebljavaju se za — zamatanje raznih stvari.

— Ima razlog! reče kipar porugljivo.

— Razlog, razumije se, odvrati Mate, gledajući ga izazovno.

Kipar planu:

— Oprostite, što ću vam reći onako prijateljski. Vi ste jedna budala. Kad bih ja bio kao vi, skočio bih, gdje je najdublje more. Htio bih znati, šta bi vi htjeli? Da vam se drveće počme klanjati, sigurno ni tada ne biste bili zadovoljni.

— Madonna mia! Koji vam je bijes danas? reče Marin.

A Vice je kao za sebe govorio:

— Nikad ne volim, da se u društvu raspravlja. Ali kad se ovaki drveni filozofi nadju, onda, dabome, ne može biti čez toga.

— Ja vidim, vi hoćete kavge, govoraše Mate svojim hrapavim glasom, gledajući ga zlobno. — No ja zato nijesam raspoložen. O budalama mogli bi se još razgovarati. Ne zavidim vam, što ste sa

životom zadovoljni. Pa kao s nekim zadovoljstvom dodade: — I krmče je u blatu zadovoljno.

Diže se čitava galama. Umiješaše se i drugi. Nastade za take prilike obično objašnjavanje. Riješiše, da krenu kućama.

I kad su već po neravnom kamenom pločniku spljetskom stupali, još su uvjeravali jedan drugoga, da nijesu mislili vrijedjati.

— I sutra da se nadjemo! govoraše Vice opraštajući se. — Svetac je, pa da se malo zabavimo i proveselimo.

— Hoćemo, hoćemo!

I razidjoše se u raznim pravcima.

Kad se Mate Jurić uvjerio, da su njegovi drugovi već dosta odmakli, krenu poguren prema luci.

S mora je duvao laki vjetrić. Mnogobrojne jedrenjače bjehu gusto poredjane uz obalu. Mjesec, svojim jasnim srebrnim sjajem prelijevao se na lako uzbibanoj površini morskoj, te se činilo kao da poigrava bezbrojno jato kakvih živih sjajnih tačaka.

Mate Jurić išao je tupo gledajući preda se. Imao je neodredjen osjećaj mržnje. Sljepočice su ga boljele; a u cijelom je tijelu osjećao malaksalost.

Najednom mu se omače noga po glatkom kamenu. On posrnu. Zadrhta; pa zastavši obrisa znoj, koji mu je oblio čelo.

„Mogao sam u more pasti"! reče za sebe; pa se nasloni na kameni stup, o koji su bile privezane jedrenjače.

Gledao je u pučinu, teško dišući. Pošto se umirio, okrenu u grad.

„Ima pravo onaj kipar, govorio je u sebi, ja

sam budala . . . o tom nema sumnje. Pošao čovjek, da skoči u more, da se utopi; a, ovamo, pokliznuo i odmah ga probija smrtni znoj! Fuj! Gorega skota od mene siguno nema. Ali ne . . ., ja sam pijan. Pio sam mnogo i pijan sam . . . svakako".

— Zdravo Mate! Zar si još živ?! minu jedan poznanik mimo njega.

— Zdravo!

„Ne! Ovo je da pobjesniš. Taj se čudi, da sam još živ! Kuda ćeš veće bezobzirnosti! A da su mu sutra rekli, da sam se utopio — on bi se sigurno nasmijao i poslao me k vragu. Takovi su oni svi. Za tudje nevolje oni nemaju smisla. Ni pô jada, da je samo to; ali su i preglupi, da bi i svoje vlastite pojimali. Tako je! Ali — i ja sam taki. — Ne, ja sam gori. Oni živu i uživaju; a ja živim i patim se i gdje je potrebe i gdje nije. Ne, od sada ćemo drukčije. Živjeti i uživati — koliko to jedan slagar može!"

Mate Jurić zastade. Razgledavši naokolo, uvjeri se, da je pred svojim stanom. Pogleda na sat i promrmlja: „Već dva!", pa, pogurivši se, krenu i za čas se izgubi izmedju tijesnih ulica.

Mjesec je jasno sjao. Svojim srebrnim sjajem osvjetljivao je tijesne ulice i krovove kuća isto onako, kao i pred hiljadu i više godina, kad su te kuće sagradjene bile i kad na njihovim uglovima nije bilo ovih škiljavih svjetiljaka.

SADRŽAJ:

Strana

Golinja i Golinjani 3
Na putovanju 19
Iz života 29
Na ulici 54
U Afriku! 64
Na visini medju bolesnicima 85
Promašen cilj 90
Neuspjela namjera 96
Pokraj mora 101